

بهمن ۱۴۰۱
مسلسل: ۱۸۷۰۱

ارزیابی وضعیت فراغت در خانواده ایرانی

دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل: ۱۸۷۰۱
کد موضوعی: ۲۷۰

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: ارزیابی وضعیت فراغت در خانواده ایرانی

نام دفتر: مطالعات فرهنگ و آموزش

تهیه و تدوین کنندگان: ریحانه رحمانی پور، زهرا بازوکی نژاد، شهاب طلایی (اندیشکده

مطالعات جهانگردی و میراث دانشگاه امام صادق(ع))

ناظر علمی: موسی بیات

ویراستار ادبی: پرند فیاضی

واژه‌های کلیدی:

۱. اوقات فراغت

۲. سبک زندگی

۳. فراغت خانواده‌محور

تاریخ انتشار: ۱۴۰۱/۱۱/۶

به نام خدا

فهرست مطالب

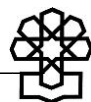
۱	چکیده.....
۱	خلاصه مدیریتی.....
۳	مقدمه.....
۵	۱. تعریف مفهومی فراغت.....
۵	فراغت به مثابه زمان.....
۵	فراغت به عنوان فعالیت.....
۵	فراغت به عنوان یک تجربه درونی.....
۶	فراغت به عنوان مفهومی ارزشی و کل نگر.....
۶	فراغت فعال و غیرفعال - فردی و جمعی.....
۷	۲. میانگین زمان فراغت در جامعه.....
۱۰	۳. الگوی گذران اوقات فراغت.....
۱۵	۳-۱. وضعیت فعالیت اقتصادی و الگوی گذران اوقات فراغت.....
۱۷	۳-۲. توسعه یافتگی استان‌ها و الگوی گذران فراغت.....
۱۹	۳-۳. جایگاه فراغت در هزینه‌های خانوار.....
	۳-۴. جایگاه خانواده در الگوی گذران اوقات فراغت.....
۲۶	۴. نگرش جامعه ایرانی به الگوی گذران اوقات فراغت.....
۲۹	بحث و نتیجه‌گیری.....
۳۲	پیشنهادها.....
۳۳	منابع و مآخذ.....

فهرست جداول

- جدول ۱. میانگین زمان فراغت ۱۰ کشور جهان در هفته (ساعت)..... ۱۰
- جدول ۲. متوسط زمان سپری شده به تفکیک فعالیت‌های گذران وقت (روزانه) در سال ۱۳۹۸-۱۳۹۹..... ۱۳
- جدول ۳. تغییرات الگوهای فراغتی در سال‌های مختلف (درصد)..... ۱۴
- جدول ۴. بررسی رابطه سطح توسعه یافتگی استان و الگوی گذران فراغت..... ۱۸
- جدول ۵. روند تغییرات هزینه‌های فراغتی خانوار شهری هزار (ریال)..... ۱۹
- جدول ۶. روند تغییرات هزینه‌های فراغتی خانوار روستایی هزار (ریال)..... ۲۰
- جدول ۷. ترکیب هزینه‌های غیرخوراکی خالص سالانه یک خانوار شهری..... ۲۱
- جدول ۸. ترکیب هزینه‌های غیر خوراکی خالص سالانه یک خانوار روستایی..... ۲۱
- جدول ۹. تغییرات هزینه‌های فراغتی خانوار دهک‌های مختلف _ ۱۳۹۹..... ۲۲
- جدول ۱۰. رابطه بین دوره‌های نسلی و گذران اوقات فراغت-۱۳۹۶..... ۲۴

فهرست نمودارها

- نمودار ۱. توزیع فراوانی داشتن بیشترین وقت فراغت به تفکیک ساعت..... ۸
- نمودار ۲. گذران وقت براساس وضع فعالیت‌های اقتصادی..... ۱۶
- نمودار ۳. توزیع فراوانی انواع فراغت فعال فردی و جمعی در کشور..... ۲۷
- نمودار ۴. توزیع فراوانی برحسب انواع فراغت غیر فعال فردی (درصد)..... ۲۸
- نمودار ۵. توزیع فراوانی معتبر در مورد فعالیت در زمان فراغت..... ۲۸

ارزیابی وضعیت فراغت در خانواده ایرانی

چکیده

فراغت به معنای گذران وقت با اختیار فرد و بدون وجود اجبار یکی از جلوه‌های سبک زندگی در جامعه است. به عبارتی الگوی فراغتی جامعه نشان‌دهنده بخشی از سبک زندگی افراد در جامعه است. بررسی الگوی فراغت در جامعه ایرانی نشان می‌دهد خانواده همچنان در محوریت گذران اوقات فراغت است، اما روند تغییرات نسلی نشان از پررنگ شدن فراغت با دوستان و فراغتهای مدرن است که کمتر با خانواده اتفاق می‌افتد. از سوی دیگر فراغت در فضای واقعی در نسل جوان جای خود را به فراغت در دنیای مجازی داده است. الگوی دیگر رواج فراغت منفعل در خانه است که نشان‌دهنده سبک زندگی منفعلانه در جامعه است که نمی‌تواند فرصتی برای بازسازی خانواده مولد در جامعه باشد. البته در خصوص چرایی رواج این الگوی فراغت باید به موانع شکل‌گیری الگوهای دیگر در جامعه توجه داشت. یکی از موانع، الگوی اشتغال رایج در جامعه است که زمان فراغت بهینه را به حداقل می‌رساند. مورد دیگر هزینه‌های فراغت و پایین بودن سهم هزینه خانوار در گروه مصارف فراغتی است. به عبارتی به دلیل سهم بالای هزینه‌های ضروریات زندگی، فراغت در بین اولویت‌های اول قرار ندارد. نکته بسیار مهم و کلیدی در این عرصه عدم برنامه‌ریزی و نبود تعریف بومی از فراغت با توجه به کارکردهای مختلف آن و در میان اقشار و گروه‌های مختلف جامعه است. به گونه‌ای که فقدان برنامه‌ریزی و هدایت‌گری در این عرصه منجر به پیروی جامعه از الگوهای وارداتی در خصوص گذران اوقات فراغت شده است. به صورت مشخص تفاوت الگوی فراغتی در شهرهای توسعه‌یافته و شهرهای کمتر توسعه‌یافته نشان‌دهنده رهاشدگی فرصت فراغت در جامعه است.

خلاصه مدیریتی

اوقات فراغت در کنار فعالیت‌های روزانه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. همان‌طور که شغل و کار باعث رشد و توسعه جامعه می‌شود، چگونگی اوقات فراغت و اختصاص دادن زمانی خاص به شکل درست و منطقی به اوقات فراغت می‌تواند در جای خود باعث رشد و ارتقای افراد در زندگی شخصی و اجتماعی شود. با استفاده از تحلیل پژوهش‌ها و پیمایش‌های انجام شده در این حوزه، تلاش شده است تا وضعیت فراغت در جامعه امروز ایران در دو ساحت رفتار و نگرش بررسی شود. به لحاظ نگرشی بر اساس پیمایش ملی «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان» در سال ۱۳۹۴، «تماشای تلویزیون و شبکه‌های ماهواره‌ای»، «انجام دادن کارهای خانه» و «گردش و تفریح» سه اولویت اول افراد در وقت آزاد بیان شده است.

به لحاظ رفتاری در سنوات مختلف با توجه به تغییر سبک زندگی الگوی رفتار فراغتی مردم تغییر کرده است، اما در آخرین پیمایش این حوزه (۱۳۹۵)، «استراحت در خانه»، «تماشای تلویزیون» و

«معاشرت با اقوام و دوستان» به‌عنوان سه اولویت اول چگونگی گذران اوقات فراغت بیان شده‌اند. لذا می‌توان گفت غالب رفتار فراغتی افراد از الگوی فراغت منفعل پیروی می‌کند.

در آسیب‌شناسی فعالیت‌های اوقات فراغت، کمرنگ بودن نقش ورزش در فهرست فعالیت‌های فراغتی، پایین بودن سرانه مطالعه در ایران، رشد زمان تماشای برنامه‌های ماهواره‌ای و پررنگ شدن فضای مجازی در پر کردن اوقات فراغت از لحاظ گذران وقت در ایران گزارش شده است. به‌طور کلی می‌توان گفت فراغت ایرانیان با معنای تفریح و گذران وقت پر می‌شود و به کارکردهای دیگر فراغت از جمله خودسازی، رشد معنویت، شکوفایی خلاقیت و ... کمتر پرداخته می‌شود. از سوی دیگر الگوی اشتغال به‌عنوان یکی از موانع فراغت بهینه در جامعه به‌شمار می‌آید. در سبد هزینه خانوار، تفریح و سرگرمی کمترین هزینه و مسکن و بهداشت و درمان بیشترین هزینه را به‌خود اختصاص داده‌اند و روند سهم تفریح و سرگرمی در سبد خانوار نیز کاهش یافته است.

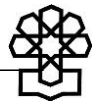
نکته مهم اینکه خانواده مهم‌ترین گروه اجتماعی است که یک فرد ایرانی علاقه دارد فراغت خود را با آن بگذراند. اما باید توجه نمود که بین گذران فراغت در خانه و فراغت خانواده محور تفاوت وجود دارد و بخش قابل توجهی از فراغت‌های خانه محور از جمله تماشای تلویزیون و ماهواره و یا استراحت در منزل، منفعلانه و در ارتباط کمتری با خانواده است. از سوی دیگر توجه به تفاوت‌های نسلی در گذراندن اوقات فراغت و تمایل بیشتر نسل جوان به فراغت در فضای مجازی هم حائز اهمیت است. از سوی دیگر بین تعامل با خانواده و وضعیت استان به‌لحاظ سطح توسعه، رابطه بسیار قوی مشاهده شده است به گونه‌ای که در استان‌های محروم میزان تعامل با خانواده بیشتر از استان‌های توسعه‌یافته است.

در سال‌های اخیر، الگوی فراغت منفعل فردی (بیشترین مقدار آن تماشای تلویزیون) در حال تغییر به الگوی فراغت فعال فردی (استفاده بیشتر از فضای مجازی) است و روند فراغت منفعل فردی در فضای واقعی در حال تغییر به فراغت فعال جمعی در فضای مجازی است.

به عبارتی نبود برنامه‌ریزی، غیر هدفمند بودن، خانه محور بودن، منفعل بودن و تأثیرپذیری از ابزارهای فراغتی جهانی از ویژگی‌های اصلی الگوی فراغت در ایران است.

تعیین متولی واحد و مشخص برای راهبری و هدایت موضوع فراغت، محوریت دادن به خانواده در برنامه‌ریزی فراغت، توجه به جنبه آموزش و مهارت‌آموزی در برنامه‌ریزی فراغت، نیازسنجی فعالیت‌های فراغتی برای هر استان، از اهم پیشنهادهای اجرایی در راستای گذران مطلوب اوقات فراغت در جامعه ایرانی است.

علاوه بر آن محدودیت‌های پژوهشی در این حوزه نشان می‌دهد، نبود آمارهای مقتضی فراغت و عدم یکپارچگی در ارائه داده‌ها به‌ویژه در خصوص اهم فعالیت‌های فراغتی هر استان، فصلی بودن و نیز عدم رعایت شیوه استفاده درست از ابزارهای گردآوری داده‌ها (ساخت گویه برای پرسشنامه)، از جمله مواردی است که باید به عنوان ابزارهای تبیین وضعیت موجود، در مسیر اصلاح سبک فراغتی جامعه مورد توجه قرار گیرد.

مفهوم زمان فراغت در برابر درگیری‌ها و کار روزمره که اغلب عامل خستگی است، به کار می‌رود و تعریف و تبیین آن به ایجاد شاخه‌های جدیدی از علوم اجتماعی با عنوان «جامعه‌شناسی اوقات فراغت» و «انسان‌شناسی اوقات فراغت» انجامیده است.^۱ البته مفهوم فراغت پیش‌تر از آن در آموزه‌های دین اسلام مورد تأکید بوده و در احادیث گوناگون نسبت به زمان فراغت نکاتی ذکر شده است که به نوعی چارچوب گذران اوقات فراغت را مشخص می‌کند. اما این مفهوم با گسترش تقسیم کار و تخصص‌گرایی در جوامع پرنرنگ‌تر شده و در میان مفاهیم جامعه مدرن قرار گرفت. زیرا افراد در گذار از زندگی مکانیکی به زندگی ارگانیکی^۲ دارای مطالبات جدیدی شده‌اند که یکی از آنها اوقات فراغت است. البته باید به این نکته توجه داشت که دو گفتمان اسلام و مدرنیته فراغت را در بسترهای متفاوتی تعریف نموده‌اند. به گونه‌ای که مضامین اسلام برای فراغت، برنامه‌ریزی، جهت‌گیری الهی، همراهی فراغت با کار، منحصر نشدن در تفریح و پرهیز از بطالت وقت^۳ را به‌عنوان شاخصه‌های مهم ذکر کرده و اصلاح خود، انجام مسئولیت‌های اجتماعی، عبادت، تفریح و سفر^۴ را به‌عنوان اهداف فراغت بیان کرده است. اما اوقات فراغت در تعریف متجدد خود مبتنی بر مصرف‌گرایی است و بُعد تفریحی آن پرنرنگ‌تر است. به عبارتی فراغت با صنعتی شدن جامعه پیوند خورده و هر چه جامعه به سمت صنعتی شدن حرکت کند، اوقات فراغت با معنای محوری تفریح در آن پرنرنگ‌تر می‌شود. اوقات فراغت یکی از مؤلفه‌های مهم و اصلی سبک زندگی است که انواع شیوه گذران آن بازتاب‌دهنده هویت فردی و اجتماعی و فرهنگ جامعه است. از سوی دیگر اوقات فراغت نه تنها بستری برای بروز فرهنگ است، بلکه زمان مناسبی برای فرهنگ‌سازی و ترویج فرهنگ نیز می‌باشد. تحقق حالت دوم که ساخت فرهنگ با استفاده از ظرفیت اوقات فراغت است نیاز به برنامه‌ریزی و ارائه الگوی سبک زندگی فراغتی در جامعه دارد. لذا اوقات فراغت از حیث ظرفیت انتقال فرهنگ بسیار حائز اهمیت است.

با توجه به تغییر سبک زندگی در جوامع نحوه گذران اوقات فراغت نیز با تحول روبه‌رو بوده است. به گونه‌ای که در جوامع سنتی دیدار با خویشاوندان و فامیل در ایام فراغت اولویت داشته و رفتن به سفر به دلیل محدود بودن امکانات مالی شاید سالی یک بار و عمدتاً به قصد زیارت انجام می‌شده است. خانواده یک واحد اقتصادی بوده و فراغت با بیکاری برابری می‌کرده است.^۵ لذا پدران ترجیح می‌دادند در تعطیلات تابستان، فرزندان پسر مهارت‌آموزی داشته باشند تا بعد از اتمام تحصیلات در مقطع دبیرستان وارد بازار کار شوند. فرزندان دختر نیز عمدتاً فراغت خود را صرف یادگیری هنرهایی مانند آشپزی، خیاطی یا گلدوزی می‌کردند تا برای پذیرش نقش‌های خانه‌داری پس از ازدواج آماده شوند.^۶

۱. فکوهی، ناصر، انصاری مهابادی، فرشته، «اوقات فراغت و شکل‌گیری شخصیت فرهنگی»، نامه انسان‌شناسی، ۱۳۸۲.
۲. تفاوت این دو نوع زندگی در تمایز همبستگی مکانیکی و ارگانیکی دورکیم بیان شده است. به گونه‌ای که در سبک زندگی نخست فرد همه امورات زندگی خود را انجام می‌دهد و از این حیث زمان خالی برای فعالیت‌هایی تحت عنوان فراغت و با هدف استراحت ندارد و افراد مطالبه‌ای با این مفهوم نیز ندارند. اما در سبک زندگی دوم و با تخصصی شدن کارها، افراد زمان خالی برای استراحت و فعالیت‌های بدون اجبار پیدا کرده‌اند. از این حیث فراغت در این سبک زندگی اهمیت پیدا کرده و برنامه‌ریزی برای هدفمند شدن آن و استفاده از ظرفیت اوقات فراغت نیز برای نظام حکمرانی حائز اهمیت است.
۳. امام سجاد علیه‌السلام فرموده است: «پس اگر برای ما آسودگی از کاری، مقدر فرموده‌ای، آن را آسایشی سالم قرار ده که پیامدی (گناه‌آلود) نداشته باشد و رنجی به ما نرسد» (موسوی گرماوردی، ۱۳۹۹).
۴. امام کاظم علیه‌السلام می‌فرماید: بکوشید اوقات خود را چهار قسمت کنید: زمانی برای مناجات با خدا؛ زمانی برای کسب و کار؛ زمانی برای معاشرت با برادران و افراد مورد اعتمادی که عیب‌هایتان را به شما گوشزد می‌کنند و در باطن خیرخواه شما هستند و زمانی برای بهره‌مند شدن از لذت‌های غیرحرام و با این ساعت اخیر بر سه ساعت دیگر قدرت می‌یابید (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۷۵: ۲۲۱).
۵. حضرت امیر(ع) در این باره می‌فرماید: مؤمن وقت و ساعت‌های خود را به سه قسمت تقسیم می‌کند: ساعتی که در آن به پروردگارش می‌پردازد؛ ساعتی که در آن معاش خود را اصلاح می‌کند و ساعتی که میان خود و میان لذت و خوشی آنچه حلال و نیکو و زیباست، می‌گذارد (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰: ج ۵۴۸: ۵۵).
۶. شهلا اعزازی، «جامعه‌شناسی خانواده با تأکید بر نقش و کارکردهای خانواده»، روشنگران و مطالعات زنان، ۱۳۸۲.
۷. زهرا حسینی، «فراغت، کار و بهره‌وری»، مجله کار و جامعه، ۱۳۸۱.

به‌عبارتی، می‌توان گفت فراغت در گذشته با برنامه‌هایی همراه بود که تقویت‌کننده مسئولیت‌پذیری بود و لزوماً جنبه مالی نداشت. به‌عبارت دقیق‌تر، فراغت در راستای تربیت نقشی فرزندان برنامه‌ریزی می‌شد. اما آنچه امروزه در جامعه به‌عنوان اوقات فراغت دنبال می‌شود متفاوت از جوامع سنتی است، مضاف بر آنکه استفاده از ظرفیت اوقات فراغت در راستای تربیت نسل، نیازمند شناخت دقیق وضعیت مصرف فراغت در جامعه از حیث کمیّت و کیفیت و نگرش نسبت به آن است. به‌عبارتی باید میزان گذران اوقات فراغت افراد و چگونگی آن را بررسی کرد.

نکته مهم دیگر اینکه «فعالیت‌های فراغتی خانواده فرصتی برای خانواده‌ها فراهم می‌آورد تا تغییر را در یک وضعیت نسبتاً آرام تجربه کنند که این امر به ایجاد سازگاری و انعطاف‌پذیری بیشتر خانواده‌ها به‌طور کلی منجر می‌شود»^۱. همان‌گونه که اشاره شد در جوامع سنتی فراغت در کنار خانواده معنا داشت و گذران آن از سوی خانواده برنامه‌ریزی می‌شد. اما این سؤال مطرح است که در جامعه امروزی با توجه به تغییرات سبک زندگی و رشد فردگرایی، خانواده چه جایگاهی در گذران اوقات فراغت افراد دارد؟

ازسوی دیگر، اوقات فراغت همچون شمشیر دولبه‌ای است که ازسویی می‌تواند زمینه‌ساز رشد خلاقیت، ارزش‌سازی، تقویت هویت و هنجارسازی باشد و ازسوی دیگر با گسترش سبک زندگی مصرفی، انفعال، رکود، مصرف‌تمایزی و بی‌مسئولیتی را در جامعه تزریق کند، بنابراین، اوقات فراغت می‌تواند ابزاری برای کنترل اجتماعی باشد و عدم برنامه‌ریزی درخصوص آن در شرایطی که الگوهای متکثر جهانی هر روزه در جوامع عرضه می‌شوند، افراد را به سمت الگوهای فراغتی سوق می‌دهد که مبتنی بر فرهنگ بومی جامعه نبوده و امکان فرهنگ‌سازی و احیای ارزش‌ها را نخواهد داشت.

ازسوی دیگر فراغت به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم در تحقق کارکردهای خانواده شناخته شده و به‌طور خاص جامعه‌پذیری و تربیت نیروی انسانی کنشگر در عرصه‌های مختلف از کارکردهای مهم خانواده است که از طریق فراغت قابل دستیابی است. در بند «۵» سیاست‌های کلی خانواده، ابلاغی مقام معظم رهبری نیز، بر «ایجاد فرصت برای حضور مفید و مؤثر اعضای خانواده در کنار یکدیگر و استفاده مؤثر خانواده از اوقات فراغت جمعی» ذیل تحکیم خانواده و ارتقای سرمایه اجتماعی آن بر پایه رضایت و انصاف، خدمت و احترام و مودت و رحمت تأکید شده است. مضاف بر آن ذیل بند «ج» ماده (۳۷) قانون برنامه ششم توسعه، دولت مکلف به «تدوین سند جامع سبک زندگی اسلامی-ایرانی را با تحلیل شاخص‌های کمی و کیفی مانند ... تفریحات سالم و اوقات فراغت سالم ...» گردیده و بررسی اهداف و وظایف برخی از دستگاه‌ها از جمله وزارت ورزش و جوانان، وزارت گردشگری، میراث فرهنگی و صنایع دستی، وزارت آموزش و پرورش و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نیز نشان‌دهنده تأکید بر برنامه‌ریزی در راستای مفید و سازنده بودن اوقات فراغت است. درواقع در این اسناد قانونی و سیاست‌ها نیز بر هدفمند شدن اوقات فراغت با محوریت پایداری خانواده اشاره شده است که باید مورد توجه سیاستگذاران و قانونگذاران قرار گیرد.

از این حیث در گزارش پیش‌رو، با استفاده از روش اسنادی و بررسی مطالعات و تحقیقات انجام شده در این حوزه و همچنین داده‌های موجود از مرکز آمار و دیگر مراکز پژوهشی وضعیت فعالیت فراغتی جامعه و نگرش نسبت آن، جایگاه خانواده در فعالیت‌های مذکور و دستگاه‌های متولی این حوزه بررسی شده‌اند.

۱. محمد رهدار و همکاران، تحلیل مسیر فراغت خانواده به رشد اجتماعی با واسطه‌گری کیفیت ارتباط والد-نوجوان و کیفیت ارتباط با همسالان»، پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، ۱۳۹۹.

۱. تعریف مفهومی فراغت

به دلایل متعددی دیدگاه‌های گوناگونی از سوی جامعه‌شناسان، روان‌شناسان، اقتصاددانان و سایر اندیشمندان از اوقات فراغت ارائه شده است. از جمله این دلایل، نوع فرهنگ و مبانی ارزشی - اعتقادی، مبانی و دیدگاه‌های خاص علوم مورد نظر و جامعه و قشر مورد توجه (نوجوانان، جوانان، زنان، معلمان، دانشجویان و...) است. بنابراین، تعریف جامع و مانع در مورد اوقات فراغت که مورد نظر تمام صاحب‌نظران قرار گیرد، غیرممکن است و اوقات فراغت برای افراد مختلف معانی متفاوتی دارد. به طور کلی، برای فراغت پنج جهت‌گیری اصلی یعنی وقت، فعالیت، حالت فکری، نگرش کل‌نگر و شیوه‌ای از زندگی وجود دارد که هر کدام نگرش اصلی به فراغت را تحت‌الشعاع قرار داده‌اند.

فراغت به مثابه زمان

عده‌ای فراغت را مدت زمانی می‌دانند که پس از انجام دادن کار یا وظایف و سایر مسئولیت‌های روزمره برایشان باقی می‌ماند. این افراد اوقات فراغت را از تقسیم کردن شبانه‌روز به ۲۴ ساعت و کم کردن آن از زمان‌هایی که جزء اوقات فراغت محاسبه نمی‌شوند، مانند کار کردن، خوابیدن، غذا خوردن، برآوردن نیازهای فیزیولوژیکی و... به دست می‌آورند. با این حال، پیچیدگی موضوع از این حیث که فراغت امری است که برای برخی ضروری و برای برخی اختیاری است، سبب انتقاد عده‌ای نسبت به این تعریف شده است. برای مثال چه کارهایی باید از ۲۴ ساعت کسر شود تا آنچه را باقی می‌ماند بتوان اوقات فراغت نامید.^۱

فراغت به عنوان فعالیت

عده‌ای اوقات فراغت را فعالیت‌هایی می‌بینند که آزادانه انتخاب می‌شوند، نظیر شرکت در فعالیت‌های ورزشی و نظایر آن.^۲ در این رویکرد فراغت عبارت است از بازی‌ها، ورزش‌ها، کار فرهنگی، کنش‌های اجتماعی و نوعی فعالیت که ظاهراً شبیه کار است، ولی در واقع کار نیست. این رویکرد چندان دقیق و مشخص نیست، زیرا به درستی معلوم نیست که کدام فعالیت جزء فعالیت‌های فراغتی محسوب می‌شود. به این جهت بین صاحب‌نظران در این امر اجماع نظر وجود ندارد. لذا باید با احتیاط این تعریف را به کار برد.

فراغت به عنوان یک تجربه درونی

سومین رویکرد در تعریف فراغت ناشی از توجه به وضع روحی، جهت‌گیری، گرایش‌ها، شرایط و تجربه‌ها در ارتباط با فراغتگر است. به عبارتی دیگر، رویکرد سوم در تعریف خود به عامل فراغت یا فراغتگر توجه کرده است. معروف‌ترین تعریف‌های تجربی در این زمینه فراغت را «حالتی از وجود و شرایط انسانی که تعداد کمی از افراد طالب آن و تعداد کمی توان دستیابی به آن را دارند» تعریف کرده است. در این رویکرد، فراغت به معنای رها و آزاد بودن از ضرورت‌های

۱. عبدالعباس محمدی و محمدرضا سرمدی، «راه‌های غنی‌سازی اوقات فراغت»، دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۲.
۲. ناصر فکوهی، فرشته انصاری مهابادی، «اوقات فراغت و چگونگی شکل‌گیری شخصیت فرهنگی»، نامه انسان‌شناس، ۱۳۸۲.

زندگی روزمره است. به گونه‌ای که عامل اساسی در تعریف فراغت حالت و شرایط یا احساس لذت فرد است.^۱ در واقع، در این نوع رویکرد، نوع فعالیت مهم نیست، بلکه معنا و احساسی که برای فرد ایجاد می‌شود تعیین‌کننده فراغتی بودن فعالیت خواهد بود.

فراغت به عنوان مفهومی ارزشی و کل‌نگر

بر اساس رویکرد کل‌نگر، اوقات فراغت صرفاً به وقت آزاد یا فعالیت و حالتی از بودن منحصر نمی‌شود و می‌تواند در بسیاری از جنبه‌های زندگی از جمله کار و سایر جنبه‌های ضروری زندگی وجود داشته باشد و چه بسا امکان دارد در وقت آزاد و فعالیت‌های تفریحی نیز محقق نشود. بنابراین، دیدگاه کل‌نگر می‌تواند تلفیقی از سه دیدگاهی باشد که پیش‌تر بررسی شدند، زیرا در هر یک از دیدگاه‌های فوق از زاویه خاصی به اوقات فراغت نگرین شده و تلفیق آنها می‌تواند مکمل یکدیگر باشد و نظریه جامعی از اوقات فراغت عرضه کند. از دیدگاه کل‌نگر، کار و اوقات فراغت چندان با هم مرتبط هستند که نمی‌توان آنها را از هم جدا کرد.^۲

در زمینه تعریف فراغت، سه جهت‌گیری مشترک می‌توان یافت: اول، فراغت از آنچه باید انجام گیرد، متمایز می‌شود. فراغت از قلمرو ضرورت جدا می‌شود؛ دوم، فراغت انتخابی آزادانه است که نسبی است نه مطلق و سوم، انگیزه انتخاب نوع فراغت عمدتاً امری درونی است، لذا فراغت می‌تواند ترکیبی از دلایل مشارکت و مزایای پیش‌بینی شده باشد. از مجموع مقولات مطرح شده چنین به نظر می‌رسد، «فراغت فعلیتی است که در ابتدا به صرف خودش انتخاب می‌شود». آنچه فعلیتی را به فراغت تبدیل می‌کند، تعریفی است که فراغتنگر به آن می‌دهد و در هر صورت از حالت ذهنی محض فراتر است. با آنکه آزادی در انتخاب فعالیت‌های فراغتی نسبی است، ولی می‌تواند چیزی فراتر از یک احساس محض باشد. به این دلیل جهتدار و متضمن تصمیم‌گیری واقعی است.^۳ با وجود تعاریف ارائه شده، بررسی وضعیت فراغت در جوامع بر اساس شاخص‌های کمی انجام می‌شود که اجماع در مورد انتخابی بودن و غیرضروری بودن آن وجود دارد.

فراغت فعال و غیرفعال - فردی و جمعی

نوع دیگری از تقسیم‌بندی در مورد فراغت وجود دارد که فارغ از انگیزه انتخاب فراغت نوع فعالیت را از حیث میزان انرژی فیزیکی و ذهنی طبقه‌بندی می‌کند؛ مثل پیاده‌روی، فوتبال، بازی شطرنج و فعالیت‌های اوقات فراغت غیرفعال آنهایی هستند که فرد هیچ انرژی ذهنی یا فیزیکی اعمال نمی‌کند؛ مثل تماشای تلویزیون و ... (نیولینگر، ۱۹۸۱)

در تفکیک دیگری فردی و جمعی بودن فراغت حائز اهمیت است و خود نشان‌دهنده الگویی از روابط در جامعه می‌باشد. به عبارتی در این الگو میزان گرایش جامعه به سبک زندگی فردی و جمعی مشخص می‌شود. ادغام دو تقسیم‌بندی فوق ۴ مدل فراغت فردی و فعال، فردی و غیرفعال، جمعی و فعال و جمعی و غیرفعال را به همراه دارد.

۱. عبدالعباس محمدی و محمدرضا سرمدی، «راه‌های غنی‌سازی اوقات فراغت»، دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۲.

۲. همان.

۳. همان.

البته در مورد مصادیق این تعاریف بعضاً اشتراک نظر وجود ندارد. به گونه‌ای که رفتن به سینما در برخی از تعاریف فراغت منفل و در برخی از تعاریف فراغت فعال بین شده است.

۲. میانگین زمان فراغت در جامعه

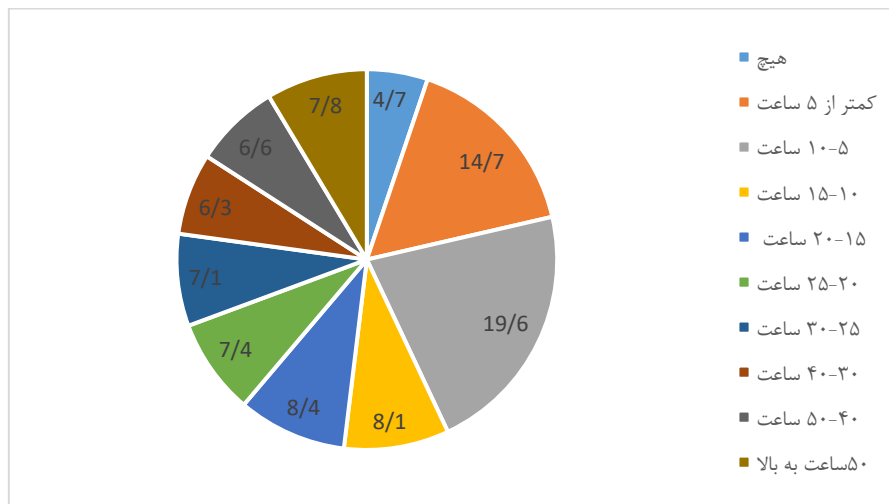
پیمایش بررسی فعالیت و مصرف کالای فرهنگی (۱۳۸۱)^۱ که در ۲۸ شهر مرکز استان و در میان ۶۵۴۴۰ نفر نمونه انتخابی بالای ۶ سال انجام گرفته است، فراغت را فعالیتی تعریف کرده است که هدف اقتصادی ندارد و بیشتر در راستای پیوند با دیگران (نفس رابطه اجتماعی)، تحقق امری اخلاقی، هنری، عام‌المنفعه، دینی و ... به صورت اختیاری انجام می‌شود. اوقات فراغت در مقابل زمانی قرار می‌گیرد که فرد در الزامات اجتماعی نظام تقسیم کار درگیر است.

در این پیمایش زمان فراغت افراد در روزهای غیر تعطیل هفته بین ۱ تا ۱۸ ساعت و به طور متوسط ۴/۶ ساعت و متوسط زمان فراغت در روزهای تعطیل ۶/۲ ساعت بوده است. به طور کلی میانگین زمان فراغت در روزهای هفته ۵/۴ ساعت و بیشترین میزان اوقات فراغت مربوط به اراک و کمترین آن مربوط به شهرهای تبریز و ایلام بوده است. بازه زمانی ۶-۱۱ سال و بالاتر از ۶۴ سال بیشترین زمان فراغت را داشته‌اند. همچنین به لحاظ وضعیت فعالیت، افراد شاغل و دانشجو کمترین زمان فراغت و افراد دارای درآمد بدون کار بیشترین زمان فراغت را داشته‌اند. نکته قابل توجه تفاوت بین زمان فراغت افراد مجرد و بدون همسر^۲ است. به گونه‌ای که افراد بدون همسر بیشترین زمان فراغت را در طول هفته و روزهای تعطیل دارند. اما افراد متأهل و مجرد در روزهای هفته زمان فراغت یکسان داشته، در روزهای تعطیل افراد مجرد زمان فراغت بالاتری داشته‌اند. در میان دو جنس زن و مرد میان زمان فراغت روزهای هفته تفاوتی وجود ندارد، اما مردها در روزهای تعطیل زمان فراغت بالاتری داشته‌اند. در مورد تحصیلات نیز هر چه سطح تحصیلات افراد افزایش پیدا کرده میزان فراغت آنها کمتر شده است.

طبق گزارش ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تحت عنوان «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم)»^۳ که در سال ۱۳۹۴ و با نمونه آماری ۱۴۹۰۶ نفر افراد بالای ۱۵ سال ساکن در ۳۱ استان کشور انجام شده است، حدود ۶۳ درصد از مردم زیر ۲۵ ساعت در هفته زمان فراغت داشته‌اند و میانگین زمان فراغت در هفته ۲۱/۸۶ ساعت که معادل روزی ۳/۱۲ ساعت است بیان شده است (نمودار ۱). البته باید به این نکته توجه داشت که افراد زیر ۱۵ سال که شامل نوجوانان می‌شوند در این بررسی دیده نشده‌اند. این در حالی است که فراغت نوجوانی یکی از شاخه‌های مهم فراغت است که نقش پررنگی در تربیت نسل نوجوان دارد.

۱. احمد مسجدجامعی، «رفتارهای فرهنگی ایرانیان»، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۱.
۲. در پیمایش مذکور منظور از افراد مجرد، کسانی هستند که تجربه ازدواج نداشته‌اند و افراد بدون همسر کسانی هستند که تجربه ازدواج داشته‌اند، اما در زمان بررسی بدون همسر بوده‌اند.
۳. محمدرضا جوادی یگانه و غلامرضا، غفاری، «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم)» وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۴.

نمودار ۱. توزیع فراوانی داشتن بیشترین وقت فراغت به تفکیک ساعت

مأخذ: پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم)، ۱۳۹۴

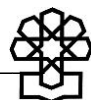
در میان استان‌های کشور، بوشهر بالاترین زمان فراغت و گیلان کمترین زمان فراغت را داشته‌اند. با افزایش تحصیلات زمان فراغت افراد کاهش داشته و همچنین افراد بازنشسته و بیکار بیشترین زمان فراغت را داشته‌اند. در این بررسی بین افراد متأهل و مجرد تفاوت زیادی وجود ندارد، اما گزینه دیگری تحت عنوان «سایر» وجود دارد که احتمالاً شامل افراد بدون همسر (قبلاً تجربه تأهل داشته‌اند) می‌شود و این افراد زمان فراغت بالاتری را اعلام کرده‌اند. بین مرد و زن نیز از حیث زمان فراغت تفاوت قابل‌ملاحظه‌ای وجود ندارد. به لحاظ تقسیمات کشوری نیز به ترتیب روستا، شهر غیرمرکز استان و مرکز استان بیشترین اوقات فراغت را داشته‌اند.

پیمایش «وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران»^۱ با نمونه آماری ۸۲۰۱۳ نفر بالای ۱۸ سال در ۳۱ استان کشور و ۴۲۶ شهر انجام شده است. این بررسی بین اوقات فراغت در روزهای تعطیل و غیرتعطیل تمایزی قائل نشده و به‌طور کلی اوقات فراغت در کل هفته را مورد سنجش قرار داده است. در این بررسی ۶۲/۸ درصد از افراد زیر ۴/۵ ساعت در روز زمان فراغت دارند و میانگین زمان فراغت افراد در روز ۳/۳۲ ساعت بیان شده است که استان همدان بیشترین زمان فراغت و کردستان کمترین زمان فراغت را اعلام کرده‌اند.

در این بررسی نیز افراد ۵۰ سال به بالا و کسانی که در شهرهای غیرمرکز استان زندگی می‌کردند زمان فراغت بالاتری را اعلام کرده‌اند. اختلاف زمان فراغت مرکز استان و غیرمرکز استان بسیار زیاد است. به عبارتی می‌توان گفت هر چه شهرها به سمت صنعتی شدن در حرکت هستند زمان فراغت آنها کاهش پیدا می‌کند.

افزایش تحصیلات نیز رابطه عکس با زمان فراغت داشته است، به‌گونه‌ای که هرچه تحصیلات افراد افزایش پیدا می‌کند، زمان فراغت آنها کاهش پیدا می‌کند. درخصوص وضعیت فعالیت پاسخگویان به ترتیب افراد بازنشسته، بیکار و خانه‌دار بیشترین زمان فراغت را داشته‌اند و البته وضعیت تأهل و مجرد تفاوتی در میزان زمان فراغت ایجاد نکرده است.

۱. محمدرضا جوادی یگانه و غلامرضا غفاری، «وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران» پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۵.

در موج سوم از پیمایش ملی مصرف کالاهای فرهنگی (۱۳۹۸) که در ۳۱ استان کشور و در میان ۱۵۶۰۶ نفر افراد بالای ۱۵ سال انجام شده است، ۷۴/۹ درصد از افراد تا ۵ ساعت فراغت در روزهای غیرتعطیل اعلام کرده‌اند که این میزان فراغت در روزهای تعطیل به ۴۹/۳ درصد کاهش پیدا کرده است. به‌طور میانگین زمان فراغت در روزهای غیرتعطیل ۴/۲۸ ساعت و در روزهای تعطیل ۶/۴۴ ساعت بوده است. در این بررسی نیز افراد ۱۵-۲۵ سال و بالاتر از ۶۴ سال بیشترین زمان فراغت را در روزهای تعطیل و غیرتعطیل داشته‌اند. دیگر موارد متغیرهای زمینه‌ای و رابطه آن با گذران اوقات فراغت کاملاً بر داده‌های موج اول این پیمایش منطبق است. البته باید به نکته توجه داشت که حدود ۶۴ درصد از پاسخگویان غیرشاغل بوده‌اند.

درنهایت می‌توان گفت براساس ۴ پیمایش فوق‌الذکر که در ابتدای دهه ۱۳۸۰ و در سال‌های ۱۳۹۴، ۱۳۹۵ و ۱۳۹۹ انجام شده است، زمان فراغت افراد تغییر قابل‌ملاحظه‌ای نداشته و بین ۳ تا ۵/۵ ساعت در روز زمان فراغت برای اکثر افراد جامعه وجود دارد که میانگین آن به ۴/۲ ساعت در روز می‌رسد. درخصوص متغیرهای زمینه‌ای نیز می‌توان گفت افراد زیر ۱۸ سال و بالای ۶۰ سال بیشترین زمان فراغت را داشته‌اند و هرچه میزان تحصیلات افراد کمتر باشد زمان فراغت آنها نیز بیشتر است. درخصوص رابطه نوع فعالیت افراد و زمان فراغت می‌توان گفت بیکاری افراد به هر شکل (بیکار، بازنشسته، دارای درآمد بدون کار، محصل) زمان فراغت بیشتری را برای آنها به‌همراه دارد و اشتغال افراد زمان فراغت را محدود می‌کند. البته این سؤال مطرح است که با توجه به حجم بالای افراد غیرشاغل چرا میانگین زمان فراغت افزایش پیدا نکرده است. به‌طور مشخص در مورد زنان جامعه این موضوع تبیین‌کننده عدم تفکیک مرز کارخانگی از فراغت^۲ است و علی‌رغم اینکه افراد در عرف بیکار به حساب می‌آیند، اما بهره فراغتی از زمان خود نمی‌برند. این موضوع تحت تأثیر عوامل مختلفی از قبیل نبود زیرساخت‌های لازم فراغت، هزینه بالای گونه‌های فراغت فعال در جامعه و نبود برنامه‌ریزی فراغتی و افزایش فراغت‌های منفعل غیرهدفمند از جمله استراحت در منزل است.

درخصوص تأهل و مجرد با اختلاف کمی افراد مجرد زمان فراغت بالاتری داشته‌اند و به‌لحاظ جنسیت نیز تفاوت در زمان فراغت قابل‌ملاحظه نیست اما زمان فراغت مردان اندکی بالاتر است و با توجه به جنس فعالیت‌های مبتنی بر تمایز نقشی آنها، در تفاوت بین فراغت زنان و مردان کیفیت آن حائز اهمیت است.

نکته دیگر در مورد بررسی میزان فراغت در ایران مقایسه آن با دیگر کشورهاست. که البته تطبیق اصولی این دو شاخص نیاز به مشابهت‌سازی دیگر متغیرها در حوزه مختلف از قبیل نرخ رشد اقتصادی، میزان مشارکت اقتصادی-اجتماعی زنان، قوانین کار و... دارد. بررسی اوقات فراغت در کشورهای دیگر نشان می‌دهد که در برزیل بیش از نیمی از مردان و زنان زیر ۱/۴ ساعت زمان فراغت در طول هفته دارند. اما این آمار در آمریکا متفاوت بوده است. به‌گونه‌ای که به‌طور متوسط مردان ۵/۴ ساعت و زنان ۴/۸ ساعت زمان فراغت در یک هفته داشته‌اند. در اسکاتلند میانگین زمان

۱. سیدعباس صالحی، «پیمایش ملی مصرف کالای فرهنگی (موج سوم)»، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۹.
۲. لس هیوود و همکاران، «اوقات فراغت»، ترجمه: محمد احسانی، نشر امید دانش، ۱۳۸۱.

فراغت برای مردان ۱۰/۸ ساعت و برای زنان ۹/۳ ساعت در هفته بیان شده است. در کشورهای آفریقایی میانگین زمان فراغت در هفته بین ۶ تا ۱۰ ساعت بوده است.^۱ براساس گزارش دیگری^۲ بررسی نرخ جهانی ساعات فراغت نشان می‌دهد سهم اوقات فراغت در جهان در طول ۲۴ ساعت حدود ۵ ساعت و ۲۰ دقیقه برآورد شده است. در سال ۲۰۱۵ زمان گذران اوقات فراغت افراد در جهان کمتر از ۵ ساعت بوده است که یکی از دلایل افزایش اوقات فراغت را می‌توان در کاهش زمان کاری بسیاری از کشورها به ویژه کشورهای توسعه یافته دانست. به‌عنوان نمونه هلند با اصلاح ساعات کاری و افزایش زمان فراغت شهروندان خود ساعت کاری را به ۲۹ ساعت در هفته رسانده است که این امر ضمن تعطیلات بیشتر در آخر هفته منجر به گذراندن اوقات فراغت روزانه بیشتری برای شهروندان این کشور شده است. در این گزارش میانگین زمان فراغت ۱۰ کشور به شرح ذیل اعلام شده است:

جدول ۱. میانگین زمان فراغت ۱۰ کشور جهان در هفته (ساعت)

نام کشور	میانگین زمان فراغت در هفته	نام کشور	میانگین زمان فراغت در هفته
ایتالیا	۷/۹	هند	۵/۸
آلمان	۷/۲	آمریکا	۵/۱۹
فرانسه	۶/۹	چین	۴/۹
اسپانیا	۶/۸	مصر	۴/۲
انگلیس	۶/۵	ایران	۴/۲

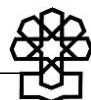
براساس جدول فوق به‌طور مشخص کشورهای اروپایی میانگین زمان فراغت بالاتری دارند و میانگین زمان فراغت در ایران اختلاف قابل‌ملاحظه‌ای با این کشورها دارد.

زمان فراغت در کشورهای مختلف ارتباط نزدیکی با زمان کار افراد دارد. ازسوی دیگر میزان کار افراد نیز به عوامل مختلفی از قبیل وضعیت رفاه جامعه، تعریف قوانین کار، میزان توسعه‌یافتگی جامعه، رشد اقتصادی و ... دارد. لذا مقایسه خام زمان فراغت کشورها امکان‌گوبرداری نمی‌دهد. بلکه باید روند تغییر زمان فراغت در دیگر کشورها نیز بررسی شود و مشخص گردد کشورهای دیگر در وضعیت‌های متفاوت اقتصادی چه سهمی از زمان را برای فراغت اختصاص داده‌اند.

۳. الگوی گذران اوقات فراغت

علاوه‌بر میزان زمان فراغت افراد جامعه، چگونگی گذران اوقات فراغت از حیث نوع فعالیت می‌تواند جهت‌گیری جامعه نسبت به اوقات فراغت را بیان کند.

۱. «سیمای جهانی گذران اوقات فراغت»، معاونت مطالعات و تحقیقات سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۷.
 2. <https://donya-e-egtesad.com/%D8%A8%D8%AE%D8%B4-%DA%AF%D8%B1%D8%AF%D8%B4%DA%AF%D8%B1%DB%8C-48/3743118-%D8%B3%D8%A7%D8%B9%D8%AA-%D8%AA%D9%81%D8%B1%DB%8C%D8%AD-%D8%AF%D8%B1-%D8%A7%DB%8C%D8%B1%D8%A7%D9%86-%D8%AC%D9%87%D8%A7%D9%86>

اولین پیمایشی که در آن موضوع اوقات فراغت بررسی شد مربوط به سال ۱۳۵۳ است^۱ که در میان ۴۴۲۰ نفر افراد بالای ۱۵ سال سراسر کشور انجام شده است. در این بررسی «گوش دادن به رادیو»، «معاشرت با اقوام و آشنایان» و «تماشای تلویزیون» و «مطالعه» اولویت‌های اول گذران اوقات فراغت هستند که با توجه به دسترسی محدود خانواده‌ها به تلویزیون در سال بررسی، در اولویت بودن آن حائز اهمیت است. بررسی متغیرهای زمینه‌ای این پیمایش نشان می‌دهد، «کیفیت گذران فراغت در میان زنان و مردان متفاوت بوده است و زنان بیشتر به فراغت در خانه تمایل داشته‌اند و مردان بیشتر زمان فراغت خود را بیرون از خانه سپری می‌کنند. درخصوص شهرها و روستاها نیز تمایز فراغتی در مصرف شیوه‌های نوین فراغت از جمله تماشای تلویزیون، رفتن به سینما و ... است. این بررسی نشان می‌دهد که افراد با تحصیلات بالاتر بیشتر به فراغت‌های نوین علاقه نشان داده‌اند و افراد کم‌سواد و بیسواد شیوه‌های سنتی فراغت را انتخاب کرده‌اند. وضعیت درآمدی خانواده نیز بر گذران اوقات فراغت اثرگذار بوده و خانواده‌های با درآمد بالاتر بیشتر از رادیو، تلویزیون، کتاب و مجله و سینما بهره می‌گیرند.

پیمایش «بررسی نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی»^۲ (۱۳۷۵) انواع فعالیت‌های گذران اوقات فراغت را بررسی کرده و براساس آن «تماشای تلویزیون»، «استراحت در خانه» و «معاشرت با اقوام و دوستان» به ترتیب با ۴۷/۵، ۳۵/۴ و ۲۶/۹ درصد در اولویت انتخاب افراد برای گذران اوقات فراغت قرار داشته است. ازسوی دیگر «رفتن به قهوه‌خانه»، «شرکت در انجمن‌ها و گروه‌ها» و «رفتن به سینما» سه اولویت آخر گذران اوقات فراغت افراد بوده است. در این بررسی نیز محور گذران اوقات فراغت خانه است.

براساس پیمایش ملی تحولات فرهنگی^۳ (۱۳۸۳) که در میان ۸۶۰۸ نفر افراد ۱۵ تا ۶۴ ساله انجام شده است، شیوه گذران اوقات فراغت از پاسخگویان مورد پرسش قرار گرفته است. بر این اساس «استراحت در خانه»، «انجام امور دینی» و «معاشرت با اقوام و دوستان» با ۴۶، ۴۲ و ۲۷ درصد سه اولویت اول انتخاب مردم بوده‌اند. ازسوی دیگر «رفتن به سینما»، «رفتن به کافی‌شاپ»، «رفتن به قهوه‌خانه» و «رفتن به موزه و نمایشگاه» به ترتیب با ۱، ۱، ۲ و ۲ درصد کمترین برنامه فراغتی افراد را شامل می‌شوند.

دسته‌بندی نتایج این بررسی الگویی از گذران فراغت را ارائه داده است که براساس آن استفاده از محصولات و کالاهای فرهنگی (شامل گوش دادن به نوارهای صوتی، تماشای فیلم، استفاده از کامپیوتر، تماشای ماهواره و ...) با ۵۵ درصد در صدر، استراحت در خانه با ۴۶ درصد در اولویت دوم، حضور در فضاها و اماکن اجتماعی (رفتن به کافی‌شاپ، رفتن به قهوه‌خانه، رفتن به پارک، قدم زدن) با ۳۶ درصد و حضور در فضاها و مکان‌های فرهنگی (رفتن به موزه و نمایشگاه، حضور در انجمن‌ها و گروه‌ها، رفتن به مسجد، رفتن به سینما) با ۳۰ درصد در اولویت‌های سوم و چهارم قرار دارند. نکته مهم در این بررسی اهمیت جایگاه خانه در الگوی گذران اوقات فراغت است. اما باید به این نکته هم توجه داشت، محوریت خانه در الگوی فراغت با غلبه فراغت منفعل شکل می‌گیرد. بررسی جزئیات این پیمایش نشان می‌دهد تمایز جنسیتی در الگوی فراغت قابل توجه است به گونه‌ای که ورزش کردن، قدم زدن، رفتن به پارک، رفتن به مسجد در میان مردان رواج بیشتری دارد و استراحت در منزل، انجام امور دینی در میان زنان رواج بیشتری دارد. افزایش

۱. علی اسدی و همکاران، «گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی در ایران»، پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه ایران، ۱۳۵۲.

۲. منوچهر محسنی، «بررسی نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی»، دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی، ۱۳۷۵.

۳. محسن گودرزی، «گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی ایرانیان کل کشور»، ۱۳۸۲.

تحصیلات نیز تفاوت معناداری در نوع گذران اوقات فراغت ایجاد می‌کند. به‌گونه‌ای افراد با تحصیلات بالاتر ورزش کردن، پارک رفتن، قدم زدن، استراحت در منزل، گوش دادن به موسیقی و تماشای فیلم را بیشتر انتخاب کرده‌اند. با توجه به نتایج این پیمایش می‌توان گفت، فراغت منفعل بیشتر مورد استقبال بوده است و به‌طور کلی گذران اوقات فراغت با برنامه‌ریزی و هدفمند انجام نمی‌شود و صرفاً سپری شدن زمان است. حتی با توجه به درصد قرار گرفتن الگوی مصرف فرهنگی نیز به دلیل عدم مشخص بودن جزییات مصرف (از قبیل اینکه آیا رسانه‌های داخلی مورد استفاده بوده است یا رسانه خارجی) نمی‌توان آن را به‌عنوان بستر فرهنگ‌سازی در نظر گرفت.

بررسی الگوی گذران وقت براساس نتایج سالیانه طرح (۱۳۹۳-۱۳۹۴) مرکز آمار ایران در بین افراد ۱۵ ساله و بیشتر گویای آن است که بعد از فعالیت نگهداری و مراقبت شخصی، متوسط بیشترین زمان صرف شده در شبانه‌روز مربوط به گروه فعالیت خانه‌داری با ۳ ساعت و ۲۱ دقیقه، کار و فعالیت‌های شغلی با ۲ ساعت و ۴۸ دقیقه و استفاده از رسانه‌های جمعی با ۲ ساعت و ۷ دقیقه بوده است. همچنین متوسط کمترین زمان صرف شده در شبانه‌روز مربوط به گروه فعالیت داوطلبانه و خیریه ۲ دقیقه بوده است.

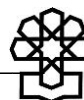
در بین مردان، بعد از فعالیت نگهداری و مراقبت شخصی، متوسط بیشترین زمان صرف شده در شبانه‌روز به ترتیب مربوط به کار و فعالیت‌های شغلی با ۵ ساعت، استفاده از رسانه‌های جمعی با ۲ ساعت و ۱۰ دقیقه و فعالیت‌های خانه‌داری با ۱ ساعت و ۱۲ دقیقه بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۴).

در بین زنان نیز متوسط بیشترین زمان صرف شده به ترتیب مربوط به فعالیت خانه‌داری با ۵ ساعت و ۲۵ دقیقه استفاده از رسانه‌های جمعی ۲ ساعت و ۴ دقیقه و فعالیت‌های مشارکت اجتماعی با ۱ ساعت و ۷ دقیقه بعد از فعالیت نگهداری و مراقبت شخصی در یک شبانه‌روز بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۴).

پیمایش «وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران»^۱ (۱۳۹۵) نیز چگونگی مصرف زمان فراغت را مورد بررسی قرار داده است. نتایج این بررسی نشان می‌دهد استراحت در خانه، تماشای تلویزیون و معاشرت با اقوام و دوستان به ترتیب با ۴۲/۶، ۴۲/۵ و ۳۹/۴ درصد مصرف زیاد سه اولویت اول گذران زمان فراغت را تشکیل می‌دهند. از سوی دیگر «رفتن به قهوه‌خانه»، «رفتن به سینما یا تئاتر» و «رفتن به موزه و نمایشگاه» سه اولویت آخر گذران اوقات فراغت را شامل می‌شوند.

در جدول ۲ میزان زمان اختصاص داده شده به هریک از فعالیت‌های انجام شده در سال ۱۳۹۸-۱۳۹۹ گزارش شده است:

۱. محمدرضا جوادی یگانه و غلامرضا غفاری، «وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران» پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۵.

جدول ۲. متوسط زمان سپری شده به تفکیک فعالیت‌های گذران وقت (روزانه) در سال ۱۳۹۸-۱۳۹۹

متوسط زمان انجام فعالیت	گروه‌های فعالیت	جنس
۱۱:۴۲	رسیدگی و خودمراقبتی	زنان
۴:۴۶	خدمات خانگی بدون مزد برای اعضای خانواده	
۴:۳	فرهنگ، رسانه، تمرین‌های ورزشی	
۱:۴۴	معاشرت، مشارکت و آداب و رسوم دینی	
۱۱:۳۳	رسیدگی بدن و خودمراقبتی	مردان
۴:۵۹	اشتغال و فعالیت‌های مرتبط با مزد	
۴:۳۵	فرهنگ، رسانه‌های گروهی و تمرین‌های ورزشی	
۱:۲۷	معاشرت، مشارکت اجتماعی و آداب و رسوم دینی	

مأخذ: سرشماری گذران وقت نقاط شهری سال ۹۹-۱۳۹۸، مرکز آمار ایران.

نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد زنان بیشترین وقت خود را به «رسیدگی و خودمراقبتی» با (۱۱ ساعت و ۴۲ دقیقه) اختصاص می‌دهند. این فعالیت شامل (خواهیدن، خوردن و آشامیدن، بهداشت فردی، دریافت مراقبت‌های شخصی و بهداشتی و غیره است) و کمترین وقت خود را به «معاشرت، مشارکت و انجام آداب و رسوم دینی» با ۱ ساعت و ۴۴ دقیقه (شامل معاشرت و ارتباط، شرکت در روندهای اجتماعی و فرهنگی، نقش در مسئولیت‌های شهروندی، آداب و رسوم دینی، معاشرت و مشارکت اجتماعی) اختصاص می‌دهند. در مورد مردان، اشتغال و فعالیت‌های مرتبط با مزد (۴ ساعت و ۵۹ دقیقه) بعد از رسیدگی و خودمراقبتی با (۱۱ ساعت و ۳۳ دقیقه) قرار دارد. در مورد جدول فوق، تقریباً زمان‌های فعالیت زنان و مردان در تقسیم‌بندی‌های صورت گرفته به یکدیگر نزدیک است و تمایز آن به تمایز نقشی آنان برمی‌گردد که در مردان در «اشتغال و فعالیت‌های مرتبط با آن» و در زنان در مورد «خدمات خانگی» و غیره بروز پیدا می‌کند.

نکته دیگر، دسته‌بندی کلی فرهنگ، رسانه‌های گروهی و تمرین‌های ورزشی است که نشان‌دهنده زمان کلی افراد در فراغت است، اما نوع انتخاب افراد در این زمان را نشان می‌دهد. این دسته‌بندی کلی در مورد «معاشرت، مشارکت و آداب و رسوم دینی» نیز صادق است و مشخص نیست فرد چقدر از زمان خود را به آداب و رسوم دینی و چه میزان را به مشارکت اجتماعی اختصاص داده است.

براساس پیمایش‌های فوق روند تحولات انواع فراغت در طول سنوات گذشته به شرح زیر است:

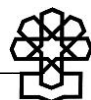
جدول ۳. تغییرات الگوهای فراغتی در سال‌های مختلف (درصد)^۱

ردیف	نوع فراغت	۱۳۵۳	۱۳۷۵	۱۳۸۳	۱۳۹۵
۱	استراحت در خانه	۶	۳۵/۴	۴۶	۴۲/۶
۲	تماشای تلویزیون	۳۳	۴۷/۵	-	۴۲/۵
۳	معاشرت با اقوام و دوستان	۴۸	۲۶/۹	۲۷	۳۹/۴
۴	انجام امور دینی	-	-	۴۲	۲۶/۴
۵	پرسه‌زدن در فضای مجازی	-	-	-	۱۹/۳
۶	ورزش	۶	-	۱۱	۱۲/۶
۷	رفتن به سینما یا تئاتر	۱۱	۲/۷	۱	۳
۸	رفتن به قهوه‌خانه	۱۰	۱/۱	۲	۲/۸
۹	رفتن به کافی‌شاپ	*۱	-	۱	۳/۵
۱۰	گوش دادن به رادیو	۷۱	۱۴	-	۸/۸
۱۱	قدم زدن	۱۶	۱۵	۲۵	۹/۱
۱۲	رفتن به پارک	-	۱۰/۷	۸	۱۲/۱
۱۳	استفاده از کامپیوتر	-	-	۹	۱۲/۸
۱۴	تماشای ماهواره	-	-	۳	۱۳/۴
۱۵	تماشای فیلم ویدئویی	-	-	۱۸	۸/۳
۱۶	حضور در انجمن‌ها، گروه‌ها	۲	۲/۲	۴	۳/۶
۱۷	حضور در فضاهای عمومی شهر	-	-	-	۶/۶
۱۸	گوش دادن به نوارهای صوتی (موسیقی)	-	-	۲۵	۱۶/۲
۱۹	انجام کارهای دستی	۵	۹/۶	۱۱	۷/۷
۲۰	مطالعه و خواندن روزنامه و کتاب	۳۳	۲۴/۴	-	۹/۶
۲۱	رفتن به موزه و نمایشگاه	-	۲/۹	۲	۳/۲
۲۲	رفتن به مسجد و اماکن مذهبی	۳	۱۸/۷	۲۳	۱۷/۵
۲۳	رفتن به خرید و تماشای فروشگاه‌ها	-	-	-	۱۵/۵
۲۴	هیچ کار خاصی نمی‌کنم و برنامه‌ای ندارم	-	-	-	۱۰/۴
۲۵	مسافرت	۱۰	-	-	-
۲۶	فراغت ندارم	۳	-	-	-

* درصد اعلام شده در سال ۱۳۵۳، مربوط به رستوران بوده است.

براساس جدول فوق می‌توان گفت که «استراحت در منزل»، «تماشای ماهواره»، «ورزش کردن» و «تماشای تلویزیون» به ترتیب با ۶۱۰، ۳۴۶، ۱۱۰ و ۲۹ درصد رشد روبه‌رو بوده‌اند. از سوی دیگر «گوش دادن به رادیو»، «رفتن به سینما و تئاتر»، «رفتن به قهوه‌خانه»، «مطالعه روزنامه و کتاب»، «دیدن فیلم ویدئویی»، «قدم زدن» و «معاشرت با اقوام و دوستان» با ۸۷، ۷۲، ۷۲، ۷۰، ۵۴، ۴۳ و ۱۸ درصد کاهش روبه‌رو بوده‌اند. در مورد رفتن به سینما فارغ از بررسی کیفی وضعیت تولیدات سینمایی، با توجه به گسترده شده انواع دسترسی‌های مجازی به فیلم این تغییر قابل‌پذیرش است. در مورد دیدن فیلم ویدئویی و گوش دادن به رادیو نیز به همین شکل است. با توجه به افزایش

۱. لازم به توضیح است گزینه سفر به‌عنوان یکی از گزینه‌های مهم فراغتی فقط در سال ۱۳۵۳ مورد پرسش قرار گرفته است و در دیگر پژوهش‌ها به‌عنوان یک گزینه مجزا بررسی شده است. لذا داده‌های مرتبط با آن را نمی‌توان در کنار دیگر موارد فراغتی مورد بررسی قرار داد.

نرخ باسوادی، نرخ بالای افراد با تحصیلات دانشگاهی و رشد ۱۳۷ درصدی تعداد کتابخانه‌های کل کشور از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۹ کاهش نرخ مطالعه نیاز به بررسی دقیق‌تری دارد.

نکته مهم دیگر رشد مثبت و چشمگیر استراحت در منزل و تماشای ماهواره در کنار کاهش قابل توجه مطالعه روزنامه و کتاب زنگ خطری برای فرهنگ عمومی کشور به حساب می‌آید.

براساس نتایج به دست آمده از پیمایش‌های فوق و تغییرات الگوهای فراغتی در سال‌های مختلف می‌توان گفت، نبود برنامه‌ریزی و غیرهدفمند بودن، خانه‌محور بودن، منفعل بودن و متأثر بودن از ابزارهای فراغتی جهانی از ویژگی‌های اصلی الگوی فراغت در ایران است. به گونه‌ای که در سال ۱۳۵۳ که تلویزیون در جامعه زیاد نبوده، رادیو انتخاب اول بوده و در سال‌های بعد تماشای تلویزیون در اولویت قرار گرفته است. در تمام این سال‌ها معاشرت با اقوام و آشنایان علی‌رغم روند کاهشی، جزء اولویت‌های اول بوده است. اما نکته مهم در این بررسی‌ها محوریت خانه در گذران اوقات فراغت است. این گزاره لزوماً به معنای خانواده‌محور بودن فراغت نیست. به خصوص با گسترش ابزارهای فراغتی خانه محور از جمله گوش دادن به موسیقی، دسترسی به فضای مجازی، اینترنت و حتی تلویزیون نمی‌توان خانواده را محور این نوع از فراغت دانست. اما منفعل بودن فراغت جزء لاینفک انواع فراغت‌های مذکور است.

نکته مهم دیگر معناداری رابطه تحصیلات، سن، نوع فعالیت و میزان توسعه‌یافتگی شهر با چگونگی گذران اوقات فراغت است. به گونه‌ای که افزایش تحصیلات با کمیت اوقات فراغت رابطه عکس داشته و بر کیفیت و سبک گذران اوقات فراغت نیز اثرگذار بوده است. به گونه‌ای که افراد با تحصیلات بالاتر فراغت‌های مدرن‌تر را بیشتر دنبال می‌کنند. متغیر تأثیرگذار دیگر سن افراد است. به صورت تقریبی می‌توان گفت افراد زیر ۱۸ سال و بالای ۶۰ سال بیشترین زمان فراغت را دارند. در دوران معاصر، افزایش سال‌های تحصیل و دیررسی ورود انسان به بازار کار و افزایش سن ازدواج، دورانی نسبتاً طولانی را در زندگی انسان‌ها پدید آورده که جوانی خوانده می‌شود. دوره‌ای که با فقدان یا قلت مسئولیت‌پذیری مترادف است و در آن اوقات فراغت سهم بزرگی یافته است.^۲ لذا در برنامه‌ریزی فراغتی باید به الگوی مذکور توجه داشت. به گونه‌ای که در گروه اول سبک‌های فراغتی با رویکرد تربیتی، فرزندپروری و با محوریت مسئولیت‌پذیری و خانواده‌محوری طراحی شوند و در گروه دوم با رویکرد کرامت‌سالمندی و اتصال این دو گروه با رویکرد کاهش شکاف نسلی محقق گردد.

۱-۳. وضعیت فعالیت اقتصادی و الگوی گذران اوقات فراغت

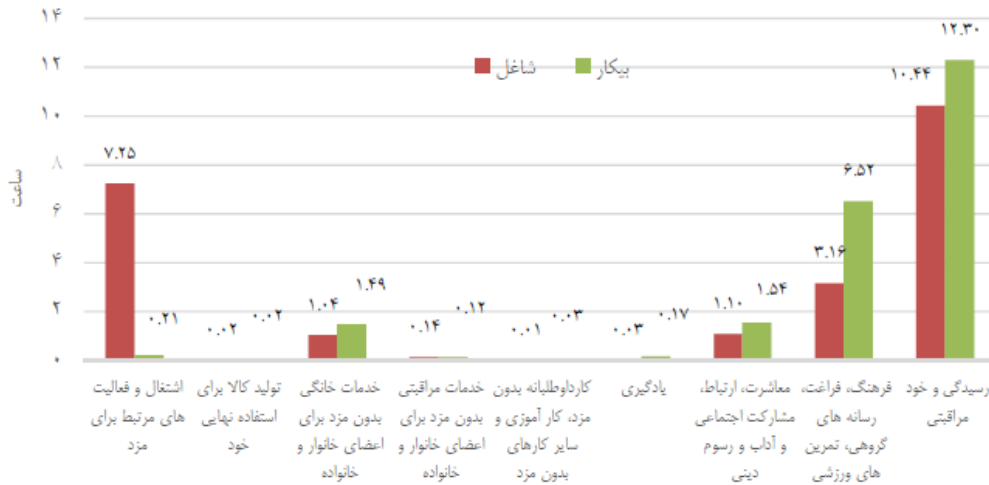
نمودار ۲ الگوی فعالیت‌های گذران وقت برحسب وضع فعالیت اقتصادی را نشان می‌دهد. در بین شاغلان، بعد از «رسیدگی و خودمراقبتی» با ۱۰ ساعت و ۴۲ دقیقه، متوسط بیشترین زمان صرف شده در شبانه‌روز مربوط به «اشتغال فعالیت‌های مرتبط با مزد» با ۷ ساعت و ۲۵ دقیقه است. برای جمعیت بیکار نیز بعد از «رسیدگی و خودمراقبتی» با

۱. براساس گزارش گردشگری مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۹، تعداد کتابخانه‌های عمومی در سال ۱۳۸۰، ۱۵۰۲ عدد و در سال ۱۳۹۹، ۱۳۵۷ عدد بوده است.

۲. قربانعلی ابراهیمی، «اوقات فراغت و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن»، جامعه‌شناسی کاربردی، ۱۳۹۰.

۱۲ ساعت و ۳۰ دقیقه، متوسط بیشترین زمان صرف شده در شبانه‌روز مربوط به «فرهنگ، فراغت، رسانه‌های گروهی و تمرین‌های ورزشی» با ۶ ساعت و ۵۲ دقیقه است.

نمودار ۲. گذران وقت براساس وضع فعالیت‌های اقتصادی

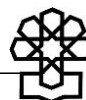

مأخذ: سرشماری گذران وقت در ایران، مرکز آمار ایران ۱۳۹۰.

طبق نمودار فوق، شاغلان ۴۴ درصد و بیکاران حدود ۵۲ درصد از زمان خود در شبانه‌روز را صرف رسیدگی و خودمراقبتی می‌کنند و زمانی که افراد شاغل به فراغت، رسانه‌های گروهی، تمرین‌های ورزشی و فرهنگ اختصاص می‌دهند کمتر از نصف افراد بیکار است. در معاشرت، ارتباط، مشارکت اجتماعی و آداب و رسوم دینی نیز افراد شاغل زمان کمتری را اختصاص می‌دهند. لذا به‌طور مشخص اشتغال مانعی برای فراغت در جامعه است.

نتایج پیمایش‌های بررسی شده در بخش قبل نیز نشان می‌دهد اشتغال و فعالیت‌های مرتبط با مزد منجر به کاهش اوقات فراغت می‌گردد. لذا گذران اوقات فراغت افراد شاغل با توجه به محدودیت زمانی نیازمند برنامه‌ریزی مخصوص به خود است. به‌عبارتی برای کل افراد جامعه نمی‌توان یک مدل الگوی فراغتی را در نظر گرفت و باید متناسب با گروه‌های مختلف الگوی‌های متناسب طراحی کرد.

نکته مهم که می‌توان در برنامه‌ریزی شغلی و فراغتی به آن توجه داشت، رابطه فراغت و کار است. در واقع در شرایطی که افزایش کار با کاهش فراغت همراه است رابطه تقابلی است. اما دو الگوی دیگر از ارتباط کار و فراغت وجود دارد که الگوی خنثی و الگوی امتداد است. به‌گونه‌ای که در الگوی امتداد کار و فراغت در امتداد یکدیگر هستند و به نوعی همدیگر را تقویت می‌کنند. در الگوی خنثی فعالیت‌های فراغتی و کاری کاملاً از یکدیگر مستقل هستند و تأثیری بر یکدیگر ندارد. لذا می‌توان در برنامه‌ریزی‌ها الگوی امتداد را در اولویت قرار داد، به نوعی که ادغام فراغت و درآمدزایی شکل گیرد. این راهبرد نه تنها قابلیت هدایت سبک فراغتی را فراهم می‌کند، بلکه بسترهای درآمدزایی را نیز تقویت می‌نماید. نکته دیگر اینکه الگوی مذکور محدودیت سنی و جنسیتی ندارد و زنان و مردان در هر سنی می‌توانند از این الگو بهره بگیرند. به‌طور مشخص می‌توان توسعه مشاغل خانگی را که با هدف درآمدزایی و افزایش مشارکت اقتصادی-اجتماعی زنان و جوانان تنظیم شده است در راستای پیشبرد این الگو (الگوی امتداد) قرار داد. مضاف بر اینکه الگوی

اشتغال منقطع که با رویکرد افزایش مشارکت اقتصادی زنان و کاهش تعارضات نقشی آنها قابل توجه سیاستگذاران بوده است می‌تواند در راستای الگو امتداد اشتغال و فراغت قرار می‌گیرد.

از سوی دیگر همان‌گونه که پیش‌تر ذکر شد الگوی اشتغال در کشورهای مختلف با توجه به نظام اقتصادی حاکم بر کشورها متفاوت طراحی شده است. به‌گونه‌ای که در برخی از کشورهای اروپایی زمان کار کمتر و اوقات فراغت افراد بالاتر تعریف شده است. لذا در تناسب بین کار و فراغت الگوی قوانین اشتغال حائز اهمیت است.

۲-۳. توسعه یافتگی استان‌ها و الگوی گذران فراغت

براساس یافته‌های پژوهش «بررسی رابطه نسلی و الگوی گذران فراغت در استان‌های با سطوح مختلف توسعه یافتگی»^۱ که در میان ۱۲۰۰ نفر از شهروندان ۶۵-۵ سال در استان‌های توسعه یافته (تهران و اصفهان)، در حال توسعه (زنجان و کرمان) و محروم (کهگیلویه و بویراحمد و سیستان و بلوچستان) میانگین نمره گذران فراغت فعال جمعی با خانواده در استان‌های توسعه یافته ۲/۲۹ از ۵، در استان‌های در حال توسعه ۲/۴۴ از ۵ و در استان‌های محروم ۲/۵۵ از ۵ بوده است و سطح توسعه یافتگی استان نشان می‌دهد که بین دو متغیر مذکور رابطه قوی وجود دارد. با افزایش سطح توسعه یافتگی، میانگین فراغت جمعی فعال با خانواده کاهش می‌یابد و برعکس، هر چه سطح توسعه یافتگی استان‌ها پایین‌تر باشد این الگوی فراغتی با خانواده بیشتر گزارش شده است.

بررسی رابطه بین دوره نسلی و مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌عنوان یکی از شاخص‌های گذران فراغت مجازی نشان می‌دهد که بین دو متغیر رابطه معناداری وجود دارد. با کاهش سن در بین پاسخگویان، مدت استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌عنوان فراغت مجازی فعال جمعی افزایش می‌یابد و بالعکس. در حالی که نزدیک به یک چهارم از جوانان حداقل یک بار در روز از شبکه‌های اجتماعی استفاده می‌کنند و کمی بیش از ۱۰ درصد نیز در این گروه نسلی (جوانان) گزارش نموده‌اند که مرتباً در روز از شبکه‌های اجتماعی مجازی را بررسی می‌کنند.

بررسی رابطه بین دوره نسلی و مخاطبانی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی با آنها تعامل می‌کنند، حکایت از آن دارد که اعضای خانواده بیشترین مخاطبان اعلام شده را در شبکه‌های اجتماعی مجازی تشکیل می‌دهند. بررسی مخاطبان در شبکه‌های اجتماعی و دوره نسلی نشان می‌دهد که اعضای خانواده بیشترین مخاطبان گزارش شده در بین جوانان بوده‌اند و تقریباً یک‌سوم از مخاطبان جوانان اعضای خانواده آنان در شبکه‌های مجازی هستند.

کسانی که دارای تعامل بسیار زیاد با خانواده هستند یا به‌ندرت از این شبکه‌ها استفاده می‌کنند و یا مدت استفاده آنان از این شبکه‌ها کم است و بالعکس.

۱. جعفرزاده پور، فروزنده، «بررسی رابطه نسلی و الگوی گذران فراغت در استان‌های با سطوح مختلف توسعه یافتگی»، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۱۳۹۶

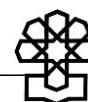
جدول ۴. بررسی رابطه سطح توسعه یافتگی استان و الگوی گذران فراغت

سطح توسعه یافتگی جامعه			الگوی گذران فراغت
پایین	متوسط	بالا	
۵۹/۸۹	۵۵/۲۹	۵۰	فراغت جمعی (فعال) با خانواده
۴۱/۵۶	۴۱/۷۹	۴۵/۱۸	فراغت جمعی (فعال مجازی)
۳۸/۵۴	۳۸/۶۶	۳۸/۳۵	فراغت فردی (منفعل)
۳۴/۸۰	۲۹/۵۶	۳۲/۹۲	فراغت جمعی (فعال) با دوستان

مأخذ: پیمایش روابط بین نسلی و گذران اوقات فراغت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی، ۱۳۹۶.

طبق جدول ۴، فراغت فردی منفعل ارتباط معناداری با سطح توسعه یافتگی استان‌ها ندارد. دو الگوی فراغت فعال جمعی با خانواده و فراغت جمعی فعال مجازی با توسعه یافتگی استان در رابطه است. افزایش فردگرایی در استان‌های توسعه یافته و وجود روحیه جمع‌گرایی در استان‌های محروم در الگوی فراغت آنان حائز اهمیت است. فردگرایی که مشخصه مهم توسعه یافتگی است در مسئله فراغت نیز خود را نشان می‌دهد و گسترش آن در کنار شکاف نسلی منجر به کمرنگ شدن فراغت خانواده محور شده و ظرفیت بالقوه فراغت در افزایش استحکام خانواده رو به افول می‌رود. براساس نتایج این پیمایش در استان‌های محروم مورد بررسی، ۶۷/۳ درصد از پاسخگویان تعامل زیاد و خیلی زیاد را با خانواده گزارش کرده‌اند. این درصد در بین پاسخگویان در استان‌های با سطح توسعه متوسط ۵۶ درصد گزارش شده است؛ و در استان‌های توسعه یافته به ۵۴/۷ درصد رسیده است. بیشترین تعامل با خانواده توسط پاسخگویان متعلق به طبقه متوسط گزارش شده است. نزدیک ۶۰ درصد از آنان تعامل با خانواده را زیاد و بسیار زیاد اعلام داشته‌اند. پس از این گروه، پاسخگویان متعلق به طبقه متوسط پایین تعامل بیشتری با خانواده (زیاد و بسیار زیاد) ۵۵ درصد را گزارش کرده‌اند. در استان‌های محروم هر چه سطح توسعه یافتگی استان کاهش یابد روابط تعاملی بین نسل‌ها در این‌گونه استان‌ها افزایش می‌یابد و بالعکس.

بررسی متغیرهای زمینه‌ای پیمایش‌های انجام شده در حوزه چگونگی گذران اوقات فراغت نیز نشان می‌دهد میان زمان فراغت در مراکز استان و شهرهای غیرمرکز استان تفاوت قابل ملاحظه‌ای وجود دارد که این موضوع به‌طور مشخص می‌تواند به تفاوت در بسترهای فراغتی و همچنین رشد پیامدهای شهرنشینی از جمله فردگرایی مرتبط باشد. نکته‌ای که لازم است به آن پرداخته شود، برنامه‌ریزی برای حفظ و تقویت فراغت جمعی در استان‌های توسعه یافته‌تر است. در استان‌های توسعه یافته‌تر به دلیل تراکم جمعیتی بالاتر، تنوع ارزش‌ها و غالب بودن فردگرایی عدم ساماندهی اوقات فراغت منجر به رهاشدگی فرهنگی و بروز سبک‌های زندگی غیرمنطبق بر فرهنگ بومی و دینی می‌شود که اصولاً نسل نوجوانان و جوان را هدف قرار می‌دهد. به‌زعم بسیاری از نظریه پردازان تحولات فکری و ساختاری حاصل از مدرنیزاسیون منجر به کاهش مشروعیت گروه‌های مرجع سنتی، استقلال طلبی و فردگرایی جوانان و گرایش به آزادی عمل می‌شود که این تغییرات در نهایت شکل‌گیری یک نسل جدید با هویتی کاملاً مستقل از نسل‌های قبلی را موجب می‌شود. پررنگ کردن حضور خانواده در گذران وقت نسل نوجوان و جوان موجب کاهش آسیب‌های اجتماعی، بالارفتن روحیه کارجمعی و تعاون، پویایی و تحرک بیشتر در زندگی و آثار مطلوب تربیت فردی و اجتماعی می‌شود.

لذا راهبرد مهم در برنامه‌ریزی فراغتی باید حفظ محوریت خانواده در برنامه فراغتی افراد و جلوگیری از رهاشدگی فرهنگی باشد.

۳-۳. جایگاه فراغت در هزینه‌های خانوار

توجه به جایگاه فراغت در هزینه‌های یک خانوار می‌تواند ما را به نگرش جامعه ایرانی به فراغت و امکان‌های فراغتی خانوار رهنمود کند. هزینه‌های خانوار در بعد «تفریحات، سرگرمی و خدمات فرهنگی» و «هزینه‌های هتل، مسافرخانه و مسافرت‌های دسته‌جمعی» ذیل هزینه‌های متفرقه به تفکیک دهک‌های درآمدی محاسبه شده است. محاسبه این هزینه‌ها و نسبت آن با کل هزینه غیرخوراکی سالیانه خانوار و روند تغییر آن می‌تواند تحلیل توصیفی از تغییر جایگاه فراغت در میان خانواده‌ها براساس میزان هزینه‌کرد آن ارائه دهد.

جدول ۵. روند تغییرات هزینه‌های فراغتی خانوار شهری (هزار ریال)^۱

نسبت هزینه‌های فراغتی به هزینه‌های غیرخوراکی سالیانه	هزینه‌های فراغتی		متوسط هزینه غیرخوراکی سالیانه	سال
	هزینه‌های هتل، مسافرخانه و مسافرت‌های دسته‌جمعی	تفریحات و سرگرمی‌ها		
۳/۲	۳۴۱۰۰	۳۲۸	۲۰۸۵۴۰۰۰	۱۳۸۰
۲/۷	۷۰۱	۷۵۴	۵۲۰۹۸	۱۳۸۵
۲/۲	۱۲۶۰	۹۴۰	۹۹۹۶۵	۱۳۹۰
۱/۷	۱۰۲۳	۱۰۳۱	۱۱۹۷۱۱	۱۳۹۱
۱/۸۵	۱۲۹۰	۱۵۱۵	۱۵۱۰۲۹	۱۳۹۲
۱/۸۱	۱۶۳۳	۱۵۶۶	۱۷۶۷۳۹	۱۳۹۳
۱/۵۲	۱۳۵۵	۱۶۸۵	۱۹۹۹۶۷	۱۳۹۴
۱/۴۲	۱۳۳۰	۱۷۸۹	۲۱۸۱۸۵	۱۳۹۵
۱/۵	۱۵۱۷	۲۴۷۴	۲۵۲۷۷۵	۱۳۹۶
۱/۶	۱۹۳۸	۲۹۵۲	۲۹۸۷۲۲	۱۳۹۷
۱/۱	۱۵۹۲	۲۵۲۹	۳۵۶۸۵۰	۱۳۹۸
۰/۶	۵۴۵	۲۱۳۸	۴۶۰۲۹۸	۱۳۹۹

مأخذ: سالنامه هزینه و درآمد خانوار، ۱۳۹۹.

همان‌طور که جدول ۵ نشان می‌دهد متوسط هزینه‌های غیرخوراکی خانوار ایرانی شهری از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۹ روند صعودی را طی کرده است. اما شتاب رشد هزینه‌های فراغتی (شامل تفریح و سرگرمی، هتل، مسافرخانه، مسافرت‌های دسته‌جمعی) کمتر بوده است. به عبارتی براساس آنچه در جدول بالا قابل‌ملاحظه است نسبت هزینه‌های فراغتی به هزینه‌های غیرخوراکی سالیانه خانوار با کاهش روبه‌رو بوده است و سبب فراغتی خانوار با تغییر معناداری

۱. آمار و اطلاعات ذکر شده ذیل جدول «متوسط هزینه‌های غیرخوراکی خالص سالیانه خانوار شهری برحسب اقلام عمده» و سرفصل‌های «تفریحات، سرگرمی‌ها و خدمات فرهنگی» و «کالاها و خدمات متفرقه خانوار» بیان شده است.

روبه‌رو است. لذا طبق نتایج تفصیلی آمار هزینه‌های خانوار شهری، هزینه‌های فراغت جایگاه بسیار کوچکی را به خود اختصاص داده است (نمودارهای ۳ و ۴).

از سوی دیگر هزینه‌های اختصاص یافته به تفریحات و سرگرمی نسبت به هزینه‌های هتل، مسافرت‌های جمعی، رستوران و مراکز اقامتی حکایت از کاهش هزینه‌های سفر به دلیل گران بودن استفاده از امکانات خواب و خوراک در اقامتگاه‌هاست. به عبارتی می‌توان گفت با توجه به مشکلات اقتصادی و اولویت‌بندی‌های موجود در سبد خانوار جامعه ایرانی هزینه فراغت جزء گزینه‌هایی است که با تشدید چالش‌های اقتصادی زودتر از دیگر موارد کاهش پیدا می‌کند.

جدول ۶. روند تغییرات هزینه‌های فراغتی خانوار روستایی (هزار ریال)

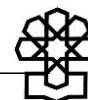
نسبت هزینه‌های فراغتی به هزینه‌های غیر خوراکی سالیانه	هزینه‌های فراغتی		متوسط هزینه غیر خوراکی سالیانه	سال
	هزینه‌های هتل، مسافرخانه و مسافرت‌های دسته‌جمعی	تفریحات و سرگرمی‌ها		
۳/۳۹	۱۲۰	۲۲۵	۱۰۱۶۳	۱۳۸۰
۳/۰۲	۳۱۷	۴۷۲	۲۶۰۵۷	۱۳۸۵
۲/۰۳	۵۸۷	۴۵۰	۵۱۰۳۳	۱۳۹۰
۱/۹۴	۵۷۵	۶۴۱	۶۲۳۹۱	۱۳۹۱
۲/۰۷	۶۸۸	۸۳۹	۷۳۴۹۷	۱۳۹۲
۱/۹۷	۶۸۰	۹۳۳	۸۱۴۹۵	۱۳۹۳
۱/۵۶	۵۹۶	۷۹۸	۸۹۲۰۵	۱۳۹۴
۱/۶۴	۶۱۰	۹۸۴	۹۷۱۳۸	۱۳۹۵
۱/۸	۸۷۶	۱۲۱۸	۱۱۲۱۶۶	۱۳۹۶
۱/۹	۱۲۲۹	۱۴۱۸	۱۳۴۲۲۶	۱۳۹۷
۱/۵	۱۰۹۵	۱۳۳۸	۱۵۸۳۴۲	۱۳۹۸
۰/۷	۱۷۸	۱۳۶۴	۲۰۴۲۳۷	۱۳۹۹

مأخذ: سالنامه هزینه و درآمد خانوار، ۱۳۹۹.

بررسی جداول ۵ و ۷ نشان می‌دهد که هزینه فراغت در میان خانوار شهری و روستایی تفاوت چشمگیری ندارد و تغییرات آنها نیز روند مشابهی داشته است. به گونه‌ای که علی‌رغم رشد ۳۶۲ درصدی هزینه فراغتی خانوار روستایی از سال ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۵ نسبت هزینه امور فراغتی به کل هزینه غیر خوراکی با کاهش تقریبی ۸۰ درصدی روبه‌رو بوده است.

در مورد خانوار شهری نیز علی‌رغم رشد ۳۶۶ درصدی هزینه فراغتی در بازه زمانی مورد بررسی، نسبت آن به کل هزینه‌های غیر خوراکی با کاهش حدود ۸۰ درصدی روبه‌رو بوده است.

با توجه به روند رو به افزایش اقبال نسبت به حوزه فراغت، کاهش این هزینه نشان از تأثیر شرایط اقتصادی بر برنامه فراغتی خانواده‌ها دارد. لذا با توجه به اثرگذاری بحث فراغت و چگونگی آن در انتقال ارزش‌ها و فرهنگ جامعه لازم است در این راستا سیاست‌های حمایتی مورد توجه قرار گیرد.

ازسوی دیگر بررسی هزینه‌های یک دهه گذشته ازسوی خانوار شهری به اقلام غیرخوراکی حاکی از آن است که کمترین هزینه خانوار مربوط به تفریحات، سرگرمی و خدمات فرهنگی است.

جدول ۷. ترکیب هزینه‌های غیرخوراکی خالص سالیانه یک خانوار شهری

هزینه	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
مسکن	۳۳/۳	۴۶/۱	۴۵/۲	۴۴	۲۴/۲	۳۴/۱	۴۳	۴۴/۶	۴۸/۳	۵۰
پوشاک و کفش	۵/۶	۶/۲	۶/۳	۶	۵/۵	۴	۵/۳	۴/۶	۴	۴/۵
کالا و خدمات متفرقه	۱۲/۳	۱۱/۶	۱۱/۴	۱۲	۱۲/۵	۳/۷	۱۲/۸	۱۲	۱۲	۱۱
تفریحات، سرگرمی و خدمات فرهنگی	۳/۳	۴/۲	۴/۱	۴	۳/۸	۲/۸	۳/۸	۳/۶	۲/۹	۲/۲
حمل‌ونقل و ارتباطات	۱۶/۵	۱۴/۸	۱۲/۳	۱۵	۱۵/۱	۱۱/۸	۱۶/۳	۱۵/۵	۱۳/۳	۱۳/۴
بهداشت و درمان	۱۱/۶	۱۱/۹	۱۲/۵	۱۳	۱۳/۸	۱۰/۴	۱۳/۸	۱۴/۳	۱۳/۹	۱۳/۲
اثاث و خدمات خانوار	۵/۲	۵/۴	۶/۰	۶	۵/۱	۹/۸	۵/۳	۵/۳	۵/۳	۵/۸

مأخذ: هزینه و درآمد خانوار، سالنامه آماری ایران در سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۶.

طبق جدول فوق ردیف‌های «هزینه کالا و خدمات متفرقه»، «تفریحات، سرگرمی و خدمات فرهنگی»، «حمل‌ونقل و ارتباطات» و «پوشاک و کفش» به ترتیب با حدود ۸۹، ۶۶، ۸۱ و ۸۰ درصد کاهش هزینه در یک دهه گذشته روبه‌رو بوده‌اند. در خانوار روستایی نیز کمترین هزینه مربوط به «تفریحات، سرگرمی و خدمات فرهنگی» است که البته در مقایسه با خانوار شهری نرخ پایین‌تری دارد.

جدول ۸. ترکیب هزینه‌های غیر خوراکی خالص سالیانه یک خانوار روستایی

هزینه	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
مسکن	۳۰/۰۴	۲۸/۱	۲۷/۶	۲۹	۲۹/۶	۳۰	۲۹/۱	۲۷/۹	۲۹/۶	۳۱/۸
پوشاک و کفش	۱۰/۱۹	۱۰/۹	۱۰/۵	۱۰	۹	۹	۸/۵	۸	۸/۱	۷/۹
کالا و خدمات متفرقه	۱۳/۳۸	۱۲/۷	۱۳/۶	۱۳/۸	۱۴/۱	۱۴	۱۴/۲	۱۳/۹	۱۳/۸	۱۲/۱
تفریحات، سرگرمی و خدمات فرهنگی	۳/۱۲	۳/۴	۳/۴	۳/۲	۳	۳	۳/۱	۲/۸	۲/۶	۲/۱
حمل‌ونقل و ارتباطات	۲۰/۹۲	۲۰/۱	۱۹/۸	۱۹/۷	۱۹/۳	۱۹	۲۰	۱۹/۷	۱۹/۲	۱۹/۹
بهداشت و درمان	۱۳/۲۲	۱۴	۱۴/۸	۱۴/۴	۱۶	۱۶	۱۴/۴	۱۷/۹	۱۶/۶	۱۵/۸
اثاث و خدمات خانوار	۹/۰۳	۹/۹	۱۰/۴	۹/۸	۹/۱	۹	۸/۷	۹/۴	۹/۷	۱۰/۱

مأخذ: همان.

طبق جدول فوق ردیف‌های «هزینه کالا و خدمات متفرقه»، «تفریحات، سرگرمی و خدمات فرهنگی»، «حمل‌ونقل و ارتباطات» و «پوشاک و کفش» به ترتیب با حدود ۹۰، ۶۷، ۹۵ و ۷۷ درصد کاهش هزینه در یک دهه گذشته روبه‌رو بوده‌اند. در یک نگاه کلی‌تر، سهم فراغت در سبد خانوار ایرانی چه در شهر و چه در روستا اندک است. در حالی که دیگر هزینه‌های غیرخوراکی مانند مسکن، حمل‌ونقل و... حجم بیشتری را به خود اختصاص می‌دهد. الگوی هزینه‌های خانوار ایرانی نشان از اولویت آخر تفریح و فراغت و خدمات فرهنگی است. این الگو متأثر از وضعیت اقتصادی جامعه و همچنین وضعیت فرهنگی جامعه است.

مضاف بر آنکه بررسی هزینه سرگرمی‌ها و خدمات فرهنگی ذیل هزینه‌های غیرخوراکی یک خانوار شهری و روستایی در دهک‌های مختلف (سال ۱۳۹۹) نشان‌دهنده ارتباط معنادار دهک خانوار و هزینه‌های تفریحات و سرگرمی‌ها است. جدول ذیل درصد رشد هزینه‌های سرگرمی و خدمات فرهنگی هر دهک را نسبت به یک دهک پایین‌تر نشان می‌دهد:

جدول ۹. تغییرات هزینه‌های فراغتی خانوار دهک‌های مختلف_ ۱۳۹۹

دهک‌های هزینه‌ای شهری/روستایی	دهک دوم	دهک سوم	دهک چهارم	دهک پنجم	دهک ششم	دهک هفتم	دهک هشتم	دهک نهم	دهک دهم
خانوار شهری	۱۷۰	۶۴	-۰/۹	۴۰	۱۹	۵۲	۲۱	۳۲	۱۱۸
خانوار روستایی	۱۱۴/۹	۱۰۰/۱	۴۷/۸	۲۸/۲۴	۱۶/۴۵	۵۵/۵۹	۸/۲	۵۱/۵۰	۷۰/۱

مأخذ: مرکز آمار ایران، سالنامه آماری ۱۳۹۹.

جدول فوق نشان می‌دهد بین دهک اول و دوم و همچنین بین دهک نهم و دهم یک جهش قابل توجه وجود دارد.

۳-۴. جایگاه خانواده در الگوی گذران اوقات فراغت

یکی از ابزارهای استحکام خانواده و ارتقای سرمایه اجتماعی «افزایش کمی و کیفی روابط خانوادگی با تأکید بر استفاده مؤثر از اوقات فراغت جمعی»^۱ است. لذا سنجش جایگاه خانواده در گذران اوقات فراغت و برنامه‌ریزی در جهت خانواده‌محور شدن آن در اولویت قرار دارد. ازسوی دیگر فراغت خانواده‌محور نقش بسزایی در کاهش شکاف نسلی دارد. بر این اساس گذران اوقات فراغت با محوریت خانواده دارای اهمیت است.

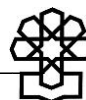
نتایج پژوهشی نشان می‌دهد، هرچه خانواده و والدین وقت بیشتری را در اختیار فرزندان خود قرار دهند، فرزندان آنها دارای کیفیت بهتری در ارتباط با همسالان هستند و بالعکس والدینی که وقت کمتری در ارتباط با فرزندان خود دارند، فرزندان آنها اضطراب اجتماعی بیشتر و طرد از طرف همسالان را به میزان بیشتر تجربه کرده‌اند.^۲ به عبارتی می‌توان گفت فراغت خانواده‌محور تأثیر مهمی بر رشد اجتماعی فرزندان دارد.

نکته مهم در مورد ارتباط خانواده و فراغت، شرایط و ویژگی‌های خانواده است. به عبارتی می‌توان گفت، شاخص‌هایی از قبیل بُعد خانوار و تعداد فرزندان خانواده، الگوهای روابط درون خانواده، خانواده‌های تک‌والدی، خانواده‌هایی که والدین شاغل هستند و همچنین پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده در الگوی فراغت آنها اثرگذار است. به گونه‌ای که کاهش بُعد خانوار و تعداد فرزندان منجر به افزایش زمان فراغت اعضای خانواده می‌شود. اما این افزایش فراغت به معنای گسترده شدن روابط درون خانوادگی نیست، زیرا با توجه به تغییر سبک زندگی و گسترش مصرف‌گرایی، موضوعاتی به اولویت اعضای خانواده تبدیل شده‌اند که به نوعی افزایش زمان آزاد را جبران می‌کند و در مجموع زمان ارتباط درون

۱. بند «۵» سیاست‌های کلی خانواده:

تحکیم خانواده و ارتقای سرمایه اجتماعی آن بر پایه رضایت و انصاف، خدمت و احترام و مودت و رحمت با تأکید بر به‌کارگیری یکپارچه ظرفیت‌های آموزشی، تربیتی و رسانه‌ای کشور در جهت تحکیم بنیان خانواده و روابط خانوادگی، فرهنگ‌سازی و تقویت تعاملات اخلاقی، مقابله مؤثر با جنگ نرم دشمنان برای فروپاشی و انحراف روابط خانوادگی و رفع موانع و زدودن آسیب‌ها و چالش‌های تحکیم خانواده، ممنوعیت نشر برنامه‌های مخزل ارزش‌های خانواده، ایجاد فرصت برای حضور مفید و مؤثر اعضای خانواده در کنار یکدیگر و استفاده مؤثر خانواده از اوقات فراغت به صورت جمعی.

۲. محمد رهدار و همکاران، تحلیل مسیر فراغت خانواده به رشد اجتماعی با واسطه‌گری کیفیت ارتباط والد-نوجوان و کیفیت ارتباط با همسالان»، پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، ۱۳۹۹.

خانوادگی افزایش نداشته است. از جمله می‌توان به زمان‌های مراقبت‌های شخصی اشاره داشت که در داده‌های مرکز آمار ایران (۱۳۹۸-۱۳۹۹) بیشترین زمان (حدود ۱۱/۵ ساعت) را به خود اختصاص داده است. براساس تعریف این بررسی «رسیدگی و خودمراقبتی» شامل خواب، خوردن و آشامیدن، بهداشت فردی، دریافت مراقبت‌های شخصی و بهداشتی و غیره است و اگر متوسط خواب شبانه را ۸ ساعت در نظر بگیریم حدود ۳/۵ ساعت به دیگر موارد اختصاص پیدا می‌کند که در مورد زنان و مردان نیز بسیار به هم نزدیک است. در خانواده‌های تک‌والد و یا خانواده‌هایی که هر دو والد شاغل هستند، کمبود زمان فراغت و کمبود زمان مشترک والد و فرزند منجر به افزایش استقلال فرزندان و به تبع آن رشد فراغت فردی می‌گردد. لذا رسیدن به محوریت خانواده در گذران اوقات فراغت نیازمند شناسایی انواع خانواده، الگوهای ارتباطی درون خانواده و الزامات اجتماعی است که به شکل‌گیری نوع خاصی از خانواده منجر می‌شود.

نتایج پیمایش ملی «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم)»^۱ نشان می‌دهد ۷۳ درصد از پاسخگویان اعلام کرده‌اند اوقات فراغت خود را با اعضای خانواده می‌گذرانند و ۱۱/۹ درصد نیز فامیل و اقوام را برای گذران اوقات فراغت اعلام کرده‌اند. دوستان و همکاران هر کدام با ۱۹/۲ و ۱۱/۱ درصد در جایگاه بعدی قرار دارند. به عبارتی می‌توان گفت خانواده جایگاه ویژه‌ای در گذران اوقات فراغت دارد.

در گزارش ملی اوقات فراغت و روابط بین‌نسلی (۱۳۹۶) گردش و تفریح اولین اولویت ایرانیان است. بیش از ۳۱ درصد مردم ایران، سالی چند بار فراغت جمعی مذهبی را با خانواده می‌گذرانند. نزدیک به ۱۶ درصد نیز اغلب تعطیلات را به صورت دسته‌جمعی با خانواده به فراغت مذهبی می‌پردازند. در کنار این الگوی گذران فراغت، الگوی مدرن گذران فراغت نیز وجود دارد که این الگو شامل رفتن به تئاتر و کنسرت، رفتن به رستوران و سینما، پاساژگردی، ورزش کردن است. ۱۵ درصد از پاسخگویان اصلاً فراغت مدرن را با خانواده تجربه نمی‌کنند، این در حالی است که بیش از یک‌سوم از پاسخگویان سالی چند بار (۳۶ درصد) و یا اغلب تعطیلات (۳۰/۲ درصد) با خانواده دارای فراغت مدرن هستند. در واقع می‌توان اظهار داشت که تجربه فراغت مدرن با خانواده توسط بیش از ۶۶ درصد از پاسخگویان سالی چند بار یا اغلب تعطیلات انجام می‌شود. این الگوی گذران فراغت به ندرت به صورت ماهیانه (۸/۵ درصد) یا هفتگی (۰/۸ درصد) انجام می‌شود.

لذا می‌توان گفت به صورت تقریبی گذران اوقات فراغت در دو حالت سنتی و مدرن به میزان سالی چند بار و اغلب تعطیلات، بالای ۵۰ درصد محقق می‌شود و الگوی فراغت هفتگی و ماهیانه به این صورت نیست. اما بررسی فراغت نسلی به صورت دقیق‌تر این مسئله را تبیین می‌کند:

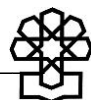
۱. محمدرضا جوادی یگانه و غلامرضا غفاری، «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم)»، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۴.

جدول ۱۰. رابطه بین دوره‌های نسلی و گذران اوقات فراغت-۱۳۹۶

نوع فراغت	گروه سنی	تعداد	میانگین	دامنه اطمینان ۹۵ درصد	
				حد پایین	حد بالا
فراغت فعال جمعی با خانواده	جوانان	۴۱۵	۳/۱۰	۲/۹۹	۳/۲۱
	میانسالان	۴۸۷	۳/۲۶	۳/۱۶	۳/۳۵
	سالمنان	۴۲	۳/۱۶	۲/۷۷	۳/۵۶
	مجموع	۹۴۴	۳/۱۸	۳/۱۱	۳/۲۵
فراغت فعال جمعی با دوستان	جوانان	۳۹۵	۲/۵۲	۲/۴۰	۲/۶۵
	میانسالان	۴۹۱	۲/۱۰	۲	۲/۲۰
	سالمنان	۴۱	۲/۲۱	۱/۸۱	۲/۶۲
	مجموع	۹۲۷	۲/۲۹	۲/۲۱	۲/۳۶
فراغت منفعل فردی سنتی	جوانان	۴۹۷	۲/۶۸	۲/۵۸	۲/۷۸
	میانسالان	۵۹۰	۲/۳۹	۲/۳۰	۲/۴۸
	سالمنان	۴۶	۲/۵۶	۲/۱۷	۲/۹۵
	مجموع	۱۱۳۳	۲/۵۳	۲/۴۶	۰/۵۹
فراغت منفعل فردی مدرن	جوانان	۴۹۴	۲/۱۹	۰/۰۵	۲/۰۸
	میانسالان	۵۹۰	۲/۰۷	۱/۹۸	۲/۱۶
	سالمنان	۴۶	۱/۸۹	۱/۶۰	۲/۱۷
	مجموع	۱۱۳۰	۲/۱۱	۲/۰۵	۲/۱۸
فراغت فعال جمعی مجازی	جوانان	۴۹۷	۳/۳۳	۳/۲۳	۳/۴۴
	میانسالان	۵۹۰	۲/۸۲	۷۲.۲	۲/۹۲
	سالمنان	۴۶	۲/۰۴	۱/۷۱	۲/۳۶
	مجموع	۱۱۳۳	۳/۰۱	۲/۹۴	۰/۰۸

مأخذ: گزارش بررسی رابطه میان مناسبات نسلی و چگونگی گذران اوقات فراغت، ۱۳۹۶.

بررسی دقیق جدول فوق نشان می‌دهد بین دوره نسلی و گذران فراغت جمعی فعال در فضای واقعی رابطه‌ای مشاهده نمی‌شود. میانگین‌های گذران فراغت در بین دوره‌های مختلف نسلی بسیار به یکدیگر نزدیک است (جدول بالا) و بین جوانان، میانسالان و سالمنان تفاوت معناداری در فراغت‌های فعال در فضای حقیقی وجود ندارد. اما فراغت‌های منفعل بیشتر مورد اقبال جوانان بوده است. به‌خصوص در مورد فراغت منفعل مدرن این اختلاف بیشتر می‌شود. جوانان به‌عنوان نسل نوگرا در کنار فراغت فعال جمعی با خانواده به فراغت فعال جمعی با دوستان اهتمام می‌ورزند (میانگین ۲/۵ از ۵) که این ویژگی دوره نسلی آنان نیز هست. همچنین از بینندگان پرمصرف رسانه تلویزیون هستند (۲/۶۸ از ۵) و نیز به گوش دادن به موسیقی و تماشای فیلم و بازی‌های رایانه‌ای هم علاقمندند (۲/۱۹ از ۵). این گروه نسلی به‌عنوان گروه نوآور و پذیرندگان تغییر از پرمصرف‌ترین گروه‌ها در فراغت فعال مجازی هستند (۳/۳۳ از ۵). نگاه دقیق‌تر به الگوی فراغتی جوانان حکایت از وجود الگوی مدرن و متفاوت با نسل میانسال است. از آنجا که فراغت زمانی برای پیگیری و انتقال ارزش‌ها و هنجارهاست، تغییر الگوهای گذران فراغت در بین جوانان می‌تواند نشان از زمینه‌های ایجاد تغییرات ارزشی و رفتاری در بین آنان باشد. لذا علی‌رغم اینکه نمی‌توان تغییرات ارزشی را

پیامد قطعی فضای مجازی دانست، اما استفاده از فضای مجازی به‌عنوان یکی از الگوهای پیشرونده در گذران اوقات فراغت در تقویت و تضعیف ارزش‌ها اثرگذار است.

همچنین این بررسی حکایت از آن دارد که گذران فراغت جمعی با دوستان در بین جوانان بیشتر از سایر گروه‌های نسلی است که بی‌تردید این ویژگی متأثر از دوره زندگی جوانان است. نکته بسیار حائز اهمیت این است که در بین الگوهای فراغتی فردی منفعل تماشای تلویزیون همچنان بیشترین درصد را بدون توجه به دوره زندگی به خود اختصاص داده است، ولی در کنار تلویزیون، استفاده از اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌عنوان فراغت جمعی فعال مجازی در حال افزایش است. در واقع این مطالعه نشان می‌دهد که روند فراغت منفعل فردی در فضای واقعی در حال تغییر به فراغت فعال جمعی در فضای مجازی است. رسانه‌های نوین در سال‌های اخیر به‌عنوان یکی از بسترهای گذران فراغت و تعامل با دیگران مطرح شده‌اند. گرچه مطالعات جامعی که ابعاد گذران فراغت رسانه‌ای مجازی را نشان دهد، انجام نشده و نمی‌توان به یقین در مورد پیامدها و تأثیرات این نحوه گذران فراغت اظهار نظر کرد. در مطالعه حاضر استفاده از شبکه‌های مجازی به‌عنوان فراغت فعال جمعی بررسی شده است و در ارتباط با فراغت فعال جمعی مجازی نیز مانند فراغت فعال جمعی در فضای واقعی مدت زمان و مخاطبان (کسانی که در فضای مجازی با آنان تعامل می‌شود) حائز اهمیت است. طبق بررسی روابط بین نسلی و گذران اوقات فراغت در سال ۱۳۹۶، بیش از یک‌دهم از افراد جامعه مورد مطالعه را می‌توان به‌عنوان استفاده‌کنندگان پرمصرف شبکه‌های اجتماعی مجازی محسوب نمود و این در مقابل گروهی است که یا اصلاً از این شبکه‌ها استفاده نمی‌کنند (۱۷/۴ درصد) یا به‌ندرت از آن استفاده می‌کنند (۳۴/۹ درصد).

این تفاوت‌ها بین‌نسل میانی و جوانان بیشتر است؛ به‌طوری که جوانان در کنار فراغت جمعی با خانواده به گذران فراغت جمعی با دوستان نیز اهتمام می‌ورزند، به فراغت منفعل فردی و تماشای تلویزیون بسیار می‌پردازند و نیز به فراغت منفعل فردی مدرن شامل گوش دادن به موسیقی و تماشای فیلم و بازی‌های رایانه‌ای، آنها فعال‌ترین نسل در استفاده از فضای مجازی و گذران فراغت مجازی هستند و این مهم بی‌تردید در ایجاد تحولات ارزشی و رفتاری در آنها بی‌اثر نخواهد بود. از سوی دیگر تعامل بین نسلی در بین میانسالان و سالمندان بیشتر از جوانان است.

نکته بعد این است که از عوامل مؤثر و تأثیرگذار بر تعاملات نسلی میزان استفاده از شبکه‌های مجازی است. نتایج پژوهش «روابط بین نسلی و مدت زمان فراغت مجازی»^۱ نشان می‌دهد که بین میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و همسویی با خانواده رابطه‌ای وجود ندارد، ولی میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی به‌عنوان یک فراغت فعال جمعی اما مجازی با تعامل با خانواده دارای رابطه منفی و ضعیف است و بر آن تأثیر می‌گذارد. نه تنها مدت استفاده از فراغت فعال جمعی مجازی، بلکه مخاطبان در این شبکه‌ها بر روی افراد تأثیرگذار هستند. این مطالعه نشان می‌دهد که برخی از پاسخگویان بیش از یک‌چهارم (۲۶/۳ درصد) در مورد مخاطبان در این شبکه‌ها اطلاعی نداده‌اند. نکته حائز اهمیت این است در این الگوی فراغت جمعی فعال مجازی بیشترین مخاطبان را اقوام و خویشان تشکیل می‌دهند و بعد از آنها، افراد ناشناس با ۲۳ درصد بیشترین فراوانی را داشته‌اند. نزدیک به ۲۰ درصد یا یک‌پنجم از پاسخگویان مخاطبان مختلفی در شبکه‌های اجتماعی مجازی دارند.

۱. فروزنده جعفرزاده‌پور، «بررسی رابطه میان مناسبات نسلی و چگونگی گذران اوقات فراغت»، پژوهشکده علوم اجتماعی، ۱۳۹۶.

البته رسانه‌های شدن فراغت، فرصت‌ها و در عین حال تهدیدها و ابزارهای جدیدی را برای هویت‌یابی جوانان ایجاد کرده است. الگوی فراغت مجازی و ماهواره‌محور به علت انطباق نداشتن با چارچوب‌های رسمی، چالش‌های اخلاقی بسیاری را در جامعه ما ایجاد کرده است به‌گونه‌ای که تهدیدی برای هویت‌یابی جوانان و نوجوانان به‌شمار می‌روند.^۱ ازسوی دیگر «مصرف رسانه‌ای و همچنین فراوانی و تکثر رسانه‌ها جدال برای تولید و مصرف از طریق رسانه‌ها را ایجاد کرده است، جدالی که در آن آمال خانواده‌ها، ارزش‌ها و سنت‌ها کنار زده شده و فقدان الگوی عملی برای رفتار، افراد را به مشاهده دیگران به‌ویژه از طریق رسانه و آگاهی‌غیرواقع‌وامی دارد، مسئله‌ای که سبب می‌شود جمعیت‌های بزرگ و انبوه در شهرها فقط و فقط سرگرم شده با تنهایی خود با رسانه‌ها باشند».^۲

طبق گزارش رفتارهای فرهنگی ایرانیان در سال ۱۳۹۹ که ازسوی مرکز آمار ایران انجام شده است، مطالعه کتاب‌های دینی و مذهبی در بین نسل جوان کاهش داشته و از علاقمندی این نسل به آن کاسته شده است. این درحالی است که طبق گزارش اوقات فراغت جوانان در ایران (۱۳۸۴) که ازسوی مرکز پژوهش‌های مجلس ارائه شد اوقات فراغت جوانان نزدیک‌ترین پیوند را با زندگی فرهنگی و معنوی داشته است. لذا این تغییر آیین‌های از تغییر در سبک زندگی و مصرف فرهنگی جوانان می‌باشد.

درنهایت می‌توان گفت علی‌رغم اینکه خانواده در اولویت اول گذران اوقات فراغت در جامعه می‌باشد اما آمارها نشان از تغییر ذائقه فراغتی نسل جوان دارد. به‌گونه‌ای که فراغت سنتی به فراغت مدرن و فراغت حقیقی به فراغت مجازی در حال تغییر است و تغییرهای مذکور بسترساز کاهش خانواده‌گرایی در گذران اوقات فراغت در آینده نزدیک خواهد بود.

۴. نگرش جامعه ایرانی به الگوی گذران اوقات فراغت

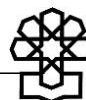
علاوه بر رفتار فراغتی افراد، نگرش آنها نسبت به موضوع فراغت حائز اهمیت است. به‌عبارتی اگر زیرساخت‌ها و امکان‌های فراغت وجود داشته باشد، افراد و خانواده‌ها چه الگویی از فراغت را انتخاب می‌کنند؟ برای مثال تمایل به ورزش و یا سینما بیشتر است یا گردشگری؟ نکته دیگر اینکه اصلاح برنامه فراغتی جامعه باید در چه جهتی صورت بگیرد. زیرا با توجه به فقدان برنامه‌ریزی فراغتی، الگوهای در حال رشد برخواسته از الگوهای وارداتی بوده و الگوهای سنتی نیز توجه کمتری به ظرفیت فرهنگ‌سازی فراغت داشته اند. لذا بررسی و فهم نگرش جامعه در کنار الزامات فرهنگی، معطوف به برنامه‌ریزی در آینده و برنامه‌ریزی بلندمدت است.

براساس نتایج پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم)^۳ (۱۳۹۴) پاسخگویان «تماشای تلویزیون»، «انجام دادن کارهای خانه» و «گردش و تفریح» را به‌عنوان سه اولویت اول فعالیت در وقت آزاد بیان کرده‌اند. کمترین اولویت نیز به «دام‌داری»، «سرگرمی»، «گوش دادن به رادیو» و «گوش کردن به موسیقی» اختصاص پیدا کرده است. نکته

۱. باقر ساروخانی و همکاران، «بررسی جامعه‌شناختی تأثیرگذاران اوقات فراغت در تکوین هویت ملی جوانان، فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۲.

۲. سعید شریفی و همکاران، «خوشه‌بندی سبک زندگی مبتنی بر مصرف رسانه‌ای»، جامعه‌پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۲.

۳. محمدرضا جوادی یگانه و غلامرضا غفاری، «ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم)» وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۹۴.

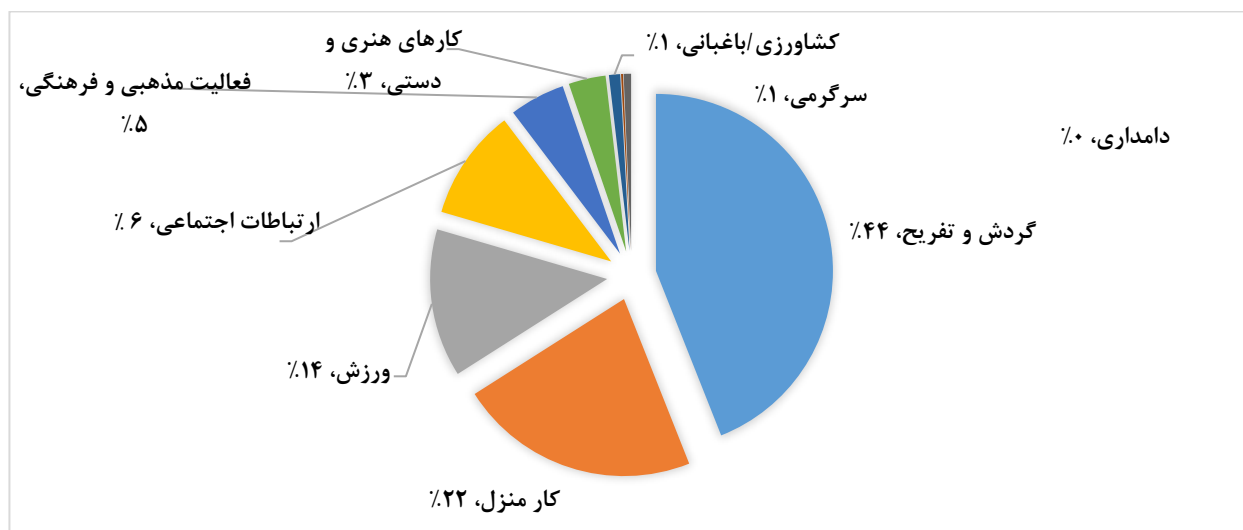

قابل توجه اینکه از افراد خواسته شده سه مورد از اولویتهای خود را در گذران اوقات فراغت بیان کنند و در هر سه مورد الگوی فوق تکرار شده است.

در این بررسی مصرف فرهنگی با ۳۰/۵ درصد، استراحت و انجام امور شخصی و منزل با ۲۸ درصد، حضور در فضاها و اماکن اجتماعی با ۲۰/۴ درصد به عنوان الگوی گذران اوقات فراغت قابل شناسایی است. به عبارتی می توان گفت براساس این پیمایش نیز خانه در گذران اوقات فراغت نقش محوری دارد و بالای ۶۰ درصد از فراغت ها، فراغت منفعل است که در محیط خانه دنبال می شود.

لازم به توضیح است، فراغت فعال فراغتی است که فرد فعالانه تلاش دارد با برنامه ریزی از وقت آزاد خود استفاده کند و به صورت فردی یا جمعی از آن لذت ببرد. نمودار ۳ توزیع فراوانی فراغت فعال فردی و جمعی را نشان می دهد.

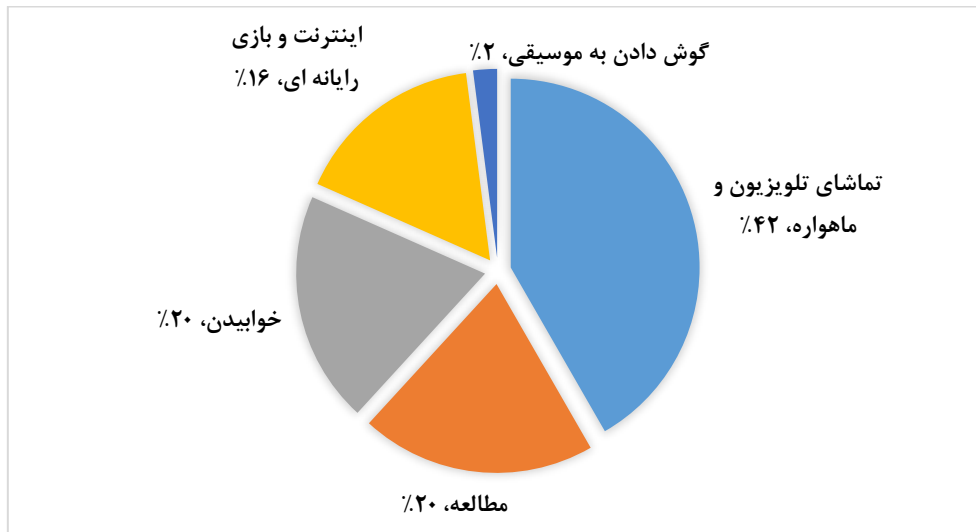
نمودار ۳. توزیع فراوانی انواع فراغت فعال فردی و جمعی در کشور

مأخذ: گزارش ملی ارزش ها و نگرش های ایرانیان، ۱۳۹۶.

همان گونه که نمودار ۳ نشان می دهد گردش و تفریح (۴۴ درصد)، رسیدگی به امور منزل (۲۲ درصد) و ورزش (۱۴ درصد) مهم ترین فراغت های فعال هستند که مردم ایران تمایل دارند، آن را انجام می دهند. خانواده در بین پاسخگویان به عنوان مهم ترین انتخاب برای گذران فراغت جمعی (اغلب ۷۰/۲ درصد؛ سالی چند بار ۶۸ درصد) قرار دارد. گذران فراغت جمعی فعال با خانواده به تعامل بیشتر با خانواده منجر می شود.

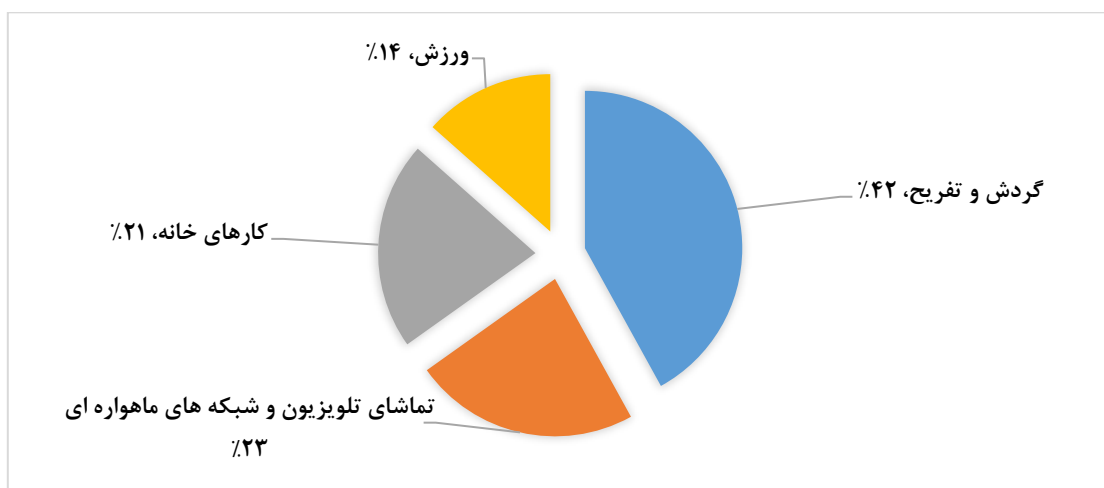
نمودار ۴. توزیع فراوانی برحسب انواع فراغت غیرفعال فردی (درصد)

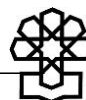
مأخذ: همان.

تماشای تلویزیون و ماهواره (۴۲ درصد)، مطالعه (۲۰ درصد) و خوابیدن (۲۰ درصد) مهم‌ترین گونه‌های فراغت منفعل است. بنابراین، با در نظر گرفتن هر دو گونه فراغت در ایران، گردش و تفریح، تماشای تلویزیون و ماهواره و رسیدگی به امور منزل به ترتیب مهم‌ترین فعالیت‌هایی هستند که پاسخگویان در بیان اولویت‌های فراغتی خود عنوان کرده‌اند. مهم‌ترین فعالیت‌هایی که در جامعه ایرانی به لحاظ نگرشی مورد اقبال قرار می‌گیرد در نمودار (۵) نشان داده شده است.

نمودار ۵. توزیع فراوانی معتبر در مورد فعالیت در زمان فراغت

لذا می‌توان گفت نگرش جامعه نسبت به گذران اوقات فراغت بر رفتار فراغتی آنها در سال نزدیک به بررسی فوق (۱۳۹۵) انطباق کامل ندارد. زیرا براساس نتایج به‌دست آمده در سال ۱۳۹۵، «استراحت در خانه»، «تماشای تلویزیون» و «معاشرت با اقوام و دوستان» در اولویت گذران اوقات فراغت بوده است. به عبارتی گزینه اول رفتار فراغتی

یک فراغت منفعل با محوریت خانه است، اما به لحاظ نگرشی تمایل به گردش و تفریح با محوریت اجتماع در اولویت قرار دارد. لذا با توجه به تمایل جامعه به فراغت فعال می‌توان با ایجاد بسترهای لازم این مدل از فراغت را در جامعه تقویت کرد.

بحث و نتیجه‌گیری

اوقات فراغت یکی از موضوعات مغفول مانده در عرصه سیاست‌گذاری و قانونگذاری است و علی‌رغم اهمیت آن در امر انتقال فرهنگ بین نسلی، پرورش نیروی انسانی و جامعه‌پذیری افراد توجه کمی به آن شده است. از سوی دیگر تصویر روشنی از کمیت و کیفیت فراغت ایرانیان وجود ندارد. لذا لازمه پرداختن به موضوع فراغت شناخت فرصت فراغتی جامعه و الگوی گذران آن است. نکته دیگر در خصوص اوقات فراغت، جایگاه خانواده در الگوی موجود سبک فراغتی جامعه است. به عبارتی با توجه به اینکه فراغت یکی از ابزارهای مهم در استحکام خانواده و تقویت روابط خانوادگی است، اما سرمایه‌گذاری مادی و معنوی در این حوزه انجام نمی‌شود. لذا بررسی وضعیت فراغت در جامعه نتایج ذیل را به دنبال داشته است:

میانگین زمان فراغت افراد در جامعه

بر اساس نتایج به دست آمده میانگین زمان فراغت هر ایرانی در یک روز حدود ۴/۲ ساعت است که البته این میزان به تناسب نوع فعالیت افراد (شاغل یا بیکار)، سن افراد، میزان تحصیلات، مجرد و تأهل، جنسیت، میزان درآمد خانوار، سطح توسعه‌یافتگی محل سکونت دستخوش تغییر می‌شود. البته نرخ اوقات فراغت مسئله اساسی در موضوع فراغت نیست، بلکه کیفیت گذران اوقات فراغت در درجه اهمیت بالاتری قرار دارد، زیرا مقایسه نرخ فراغت در ایران و دیگر کشورها نیز نشان می‌دهد زمان فراغت در ایران نرخ پایینی ندارد.

منفعلانه شدن گذران اوقات فراغت

بررسی الگوی گذران اوقات فراغت در ایران نشان می‌دهد فراغت‌های خانه‌محور و منفعل رو به رشد بوده است به گونه‌ای که استراحت در منزل در بازه زمانی حدود ۴۰ سال، به عنوان منفعل‌ترین نوع فراغت با رشد ۶۱۰ درصد روبه‌رو بوده است. نکته مهم دیگر در مورد فراغت‌های مورد اقبال در خانواده‌ها، فراغت‌هایی است که کمترین هزینه را داشته باشد. به گونه‌ای که در کنار استراحت در منزل، تماشای تلویزیون و معاشرت با اقوام نیز درصد بالایی را به خود اختصاص داده است. بررسی جایگاه هزینه‌های فراغتی در هزینه_درآمد خانوار نیز نشان می‌دهد که فراغت پایین‌ترین جایگاه را به خود اختصاص داده است. در نتیجه می‌توان گفت یکی از دلایل مهم در خانه‌محور شدن فراغت، هزینه‌های فعالیت‌های فراغتی است که در اولویت‌های اول خانواده قرار نمی‌گیرد.

نکته دیگر در مورد کیفیت فراغت حرکت آن از الگوهای سنتی به الگوهای مدرن است. به گونه‌ای که مصرف ماهواره با رشد قابل توجهی روبه‌رو بوده است و با توجه به اینکه این تغییر بدون برنامه‌ریزی و هدایت‌گری صورت گرفته مدل‌های فراغتی جایگزین عمدتاً منطبق بر فرهنگ بومی نبوده و به نوعی مروج فرهنگ غیربومی در جامعه خواهد بود.

در کنار دو تغییر مذکور کاهش چشمگیر مطالعه ثبت شده است که در کنار هم قرار گرفتن این سه گزینه به‌طور کلی پایین آمدن آگاهی عمیق و افزایش آگاهی رسانه‌ای (آگاهی سطحی) را در پی خواهد داشت. مضاف بر اینکه استفاده از رسانه‌های غیربومی به معنای افزایش اطلاعات از مراجع خارجی است که گسست فرهنگ بومی و ارزش‌های مطلوب حاکمیت را به‌دنبال خواهد داشت.

درنهایت می‌توان گفت، نبود برنامه‌ریزی و غیرهدفمند بودن، خانه‌محور بودن، منفعل بودن و متأثر بودن از ابزارهای فراغتی جهانی از ویژگی‌های اصلی الگوی فراغت در ایران است که به فرهنگ‌سازی و اصلاح سبک زندگی بر مبنای الگوی ایرانی - اسلامی منجر نمی‌شود.

تعارض الگوی اشتغال و اوقات فراغت

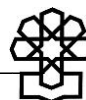
یکی از موضوعات مهم در مسئله فراغت الگوهای اشتغال در جامعه است. به‌گونه‌ای که اشتغال در جامعه مانعی برای فراغت به حساب می‌آید. این موضوع نه تنها برای مردان که حجم بالای شاغلان رسمی را در جامعه تشکیل می‌دهند قابل ذکر است و هم در مورد زنان که حجم بالای اشتغال به کار خانگی (اعم از مشاغل خانگی اقتصاد پایه و فعالیت‌های مبتنی بر نقش جنسیتی در خانه). زیرا الگوی اشتغال در جامعه توجه کمتری به دیگر الزامات زندگی خانوادگی داشته است و اقتصادمحور تنظیم شده است. لذا بازتعریف قوانین اشتغال با رویکرد خانواده‌گرایی و فرهنگ‌محوری ضروری است. نکته مهم در مورد فراغت، ابتدای آن بر خلاقیت فردی بدون هرگونه اجبار است. به عبارتی فراغت زمانی برای رشد عرصه‌های علمی و فرهنگی نیز به حساب می‌آید چرا که در این زمان فرد آزادانه به‌دنبال علایق خود در عرصه‌های مختلف می‌رود. لذا برنامه‌ریزی شغلی باید به‌گونه‌ای باشد که افراد امکان پرداختن به علایق خود را داشته باشند.

ازسوی دیگر با توجه به رشد صنایع خلاق در اقتصاد کشورها توجه به زمان فراغت در راستای تقویت این صنعت نیز حائز اهمیت است. درنهایت می‌توان گفت برنامه‌ریزی با الگوی اشتغال در امتداد فراغت فرصت توسعه در عرصه‌های مختلف را ایجاد می‌کند. البته لازمه این موضوع تأمین زیرساخت‌ها و بسترهای لازم در جهت فراغت سالم و هدفمند است.

خانواده به‌عنوان اولین نهاد اساسی در پر کردن وقت آزاد و فراغت افراد

با مطالعه آمار به‌دست آمده از گروه‌های اجتماعی که فرد تمایل به آنان در انجام فعالیت‌های فراغتی دارد این نتیجه حاصل شد که اولین نهاد اساسی در پر کردن وقت آزاد و فراغت افراد در جامعه ایرانی خانواده است و با خارج شدن از خانواده، دایره اعتماد به شبکه‌های اجتماعی دیگر مانند خویشاوندان، همسایگان، دوستان، همکاران و شبکه‌های مجازی کاهش می‌یابد.

مورد دیگر تمایل افراد به گذراندن اوقات فراغت جمعی در فضای واقعی با خانواده است. این نوع فراغت به سه الگوی فراغت مذهبی (شامل رفتن به مسجد برای نماز و شرکت در مراسم مذهبی)، فراغت سنتی (شامل سفرهای سیاحتی تفریحی، رفتن به پیک‌نیک، سفرهای زیارتی، دید و بازدید) و فراغت مدرن (رفتن به تئاتر و کنسرت، رفتن به رستوران و سینما، پاساژگردی، ورزش کردن) قابل تقسیم است. میانگین گذران فراغت فعال در هر سه شیوه مورد بررسی قرار گرفته و نتیجه آن نشان می‌دهد فراغت با خانواده بیش از دوستان است. ازسوی دیگر این نوع فراغت در همه نوع اشکال آن، همسویی و پیوستگی با خانواده را تقویت می‌کند. البته اتکا به این گزاره کلی امکان برنامه‌ریزی را کاهش می‌دهد. به عبارتی باید عوامل مختلف تأثیرگذار بر ارتباط فراغت و خانواده را احصا و با ملاحظه آنها برنامه‌ریزی

نمود. اما چالش اساسی نبود اطلاعات کامل در این حوزه است. زیرا در بررسی‌های انجام شده ابعاد مختلف خانواده و نوع فراغت انتخابی اعضای خانواده به تفکیک بررسی نشده است. از جمله شاخص‌هایی که باید در احصای داده‌ها مورد توجه قرار گیرد، بُعد خانوار، وضعیت خانواده از حیث سرپرست آن، وضعیت شغلی اعضای خانواده و پایگاه اقتصادی اجتماعی خانواده است.

البته باید به نکته نیز توجه داشت که سنجش خانواده‌محور بودن فراغت در جامعه با چالش روبه‌رو است. زیرا در پیمایش‌های انجام شده چگونگی گذران اوقات فراغت را با محوریت خانواده دنبال نمی‌کنند. لذا ضروری است در کنار سنجش فراغت با واحد فرد، واحد خانواده نیز مورد سنجش قرار گیرد.

تفاوت‌های نسلی در گذراندن اوقات فراغت

درحالی که نسل سالمند به فراغت فعال جمعی با خانواده و گاهی با دوستان می‌پردازد و در فراغت‌های فردی بیشتر به تماشای تلویزیون می‌نشیند و کمتر به فراغت‌های منفعل مدرن و فعال مجازی می‌پردازد، نسل میانسال بجز فراغت فعال جمعی با خانواده کمتر زمانی را به فراغت با دوستان می‌پردازد یا به تماشای تلویزیون می‌نشیند که احتمالاً این رفتار به دلیل تکثر نقش‌ها و مسئولیت‌های آنان باشد. این درحالی است که به فراغت منفعل مدرن تا حدی می‌پردازد و از فراغت فعال مجازی نیز لذت می‌برد.

فرزندان در مقایسه با افراد سالمند و میانسال، گرایش‌ها و رفتارهای متفاوت دارند و اختلال در انتقال ارزش‌ها و نارسایی در فرایند اجتماعی شدن و کاهش مقبولیت و مشروعیت گروه‌های مرجع باعث می‌شود که تعاملات بین نسل‌ها با تحولات و تغییراتی مواجه شود. در جامعه امروز که فردگرایی بیشترین تأثیر را در انتخاب الگوها و گرایش‌ها دارد جامعه رو به سوی می‌رود که نهادهای جامعه‌پذیر متعددی را برای تأمین نیازها و ارزشگذاری فراهم کند. این نهادها ارزش‌ها، هنجارها و سبک زندگی متکثری را اشاعه می‌دهند که گاه با هم در تناقض قرار می‌گیرند. تحولات فکری و ساختاری حاصل از تجدد منجر به کاهش اهمیت گروه‌های مرجع سنتی، استقلال‌طلبی و فردگرایی و گرایش به آزادی عمل گردیده است که این تغییرات یک نسل جدید با هویتی کاملاً مستقل از نسل‌های قبلی با اولویت‌های فرهنگی و اجتماعی کاملاً متفاوت را موجب شده است. به‌گونه‌ای که فراغت سنتی به فراغت مدرن و فراغت حقیقی به فراغت مجازی در حال تغییر است. تغییرهای مذکور بسترساز کاهش خانواده‌گرایی در گذران اوقات فراغت خواهد بود.

لذا می‌توان گفت به‌طور کلی فراغت در حال تغییر از الگوی فعال به الگوی منفعل و تغییر از بستر واقعی به بستر مجازی است و پیامدهای این تغییرات از جمله کاهش ارتباطات اجتماعی، کاهش پویایی و کاهش کنشگری فردی علی‌رغم دسترسی بالا به اطلاعات عمومی و بی‌هدف منجر به کاهش خلاقیت و فعالیت‌های نوآورانه در عرصه‌های مختلف می‌شود. زیرا بی‌هدفی در گذران وقت در سطح گسترده‌ای در بی‌هدفی در کسب آگاهی نیز رواج پیدا می‌کند.

اثر توسعه یافتگی استان‌ها بر کاهش خانواده‌محور بودن فراغت

یکی دیگر از یافته‌های به‌دست آمده رابطه بین سطح توسعه‌یافتگی استان‌ها و میزان وقت فراغت یا نحوه گذران آن با خانواده است. با توجه به نکته بسیار مهمی که از تفاوت گفتمان اسلام و سرمایه‌داری در تعریف اوقات فراغت ذکر شد، می‌توان گفت معناداری ارتباط بین توسعه‌یافتگی و خانواده به چارچوب مفاهیم کلیدی دو بستر گفتمانی مربوط می‌شود. به‌عبارتی چارچوب و اهدافی که اسلام برای اوقات فراغت ذکر کرده است، مبتنی بر جمع‌گرایی و اثرگذاری

است، اما در فراغت جامعه صنعتی چارچوبی ارائه نشده است و مبتنی بر تمایلات فرد است. از این حیث برای جلوگیری از آثار منفی توسعه‌یافتگی باید چارچوب ذکر شده در مبانی دینی و بومی را تعریف کرد که فراغت را تداوم بخش‌های دیگر زندگی می‌داند. از این حیث برنامه‌ریزی و هدفمند نمودن فراغت از اهمیت بسزایی برخوردار است.

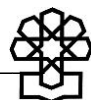
نبود شاخص‌های فراغت مبتنی بر فرهنگی بومی

یکی از موضوعات مهم در فراغت عدم برنامه‌ریزی در راستای چگونگی گذران اوقات فراغت در جامعه است. اما قبل از آن سؤالی که مطرح می‌شود شاخص‌های فراغت سالم در جامعه است. به عبارتی با توجه به ویژگی فرهنگ‌سازی فراغت، چه الگوهایی از فراغت مطلوب و انسان‌ساز در جامعه تعریف شده است؟ به عبارتی فراغت کارکردهای مختلفی از جمله، افزایش اعتماد به نفس، شکوفایی خلاقیت، افزایش فرهنگ عمومی، بازشناسی و بازسازی شخصیت، خودسازی معنوی، رسیدن به آرامش، تجدید قوا و ... را به همراه دارد که تحقق هر کدام از موارد زیر نیاز به تعریف شاخص، ایجاد زیرساخت و برنامه‌ریزی دارد و براساس نتایج بررسی‌های انجام شده فراغت در جامعه ایران در بیشترین حالت کارکرد تفریح و سرگرمی دارد.

پیشنهادها

با مطالعه داده‌های ثانویه و ادبیات تحقیق در زمینه اوقات فراغت در ایران، موارد زیر به‌عنوان موارد پیشنهادی برای بهبود و برنامه‌ریزی در امر فراغت قابل طرح است.

۱. تعیین متولی واحد و مشخص برای راهبری و هدایت موضوع فراغت؛
۲. ایجاد تکالیف قانونی معین برای دستگاه‌ها پیرامون اوقات فراغت؛
۳. ارائه الگوی فراغتی مطلوب در جامعه ایرانی، براساس مسئله‌شناسی و آسیب‌شناسی‌های درست؛
۴. توجه به جنبه آموزش و مهارت‌آموزی در برنامه‌ریزی فراغت؛
۵. توجه به تنوع ابعاد و گونه‌های فراغت متناسب با جامعه متنوع ایرانی؛
۶. محوریت دادن به خانواده در برنامه‌ریزی‌های فراغتی؛
۷. استفاده از ظرفیت‌های مردمی برای گسترش گونه‌های فراغت؛
۸. انجام نیازسنجی فعالیت‌های فراغتی برای هر استان
۹. کاهش هزینه‌های برنامه‌های فراغتی خانواده از طرق مختلف

۱. ابراهیمی، قربانعلی. اوقات فراغت و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن، جامعه‌شناسی کاربردی، ۱۳۹۰.
۲. امیرپورسعید، محمدعلی و بهناز، سیفی و احمد، رضایی. سبک زندگی و مدیریت بدن (مطالعه جامعه‌شناختی زنان شهر رفسنجان)، مطالعات جامعه‌شناختی، ۱۴۰۰.
۳. آزاد ارمکی، تقی. تغییرات اجتماعی در ایران، تهران، دفتر مطالعاتی و انتشاراتی اجتماع، ۱۳۸۴.
۴. آزاد ارمکی، تقی و حامد، اکبری. فهم جامعه ایرانی براساس الگوی گذران اوقات فراغت نسل جوان، مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۹۱.
۵. بخارایی، امیر و سعید، آقاپور و مریم، ستاری. بررسی تأثیر فعالیت‌های ورزشی بر میزان انحرافات اجتماعی جوانان، مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، ۱۳۹۴.
۶. پوراحمد، احمد و فاطمه، سالاروندیان. روند تحولات تاریخی فضاهای گذران اوقات فراغت زنان از قاجاریه تاکنون در شهر تهران، فصلنامه زن در توسعه و سیاست، ۱۳۹۱.
۷. پورنصرا...، صفدر و شهاب، بهرامی و حسین، عیدی. تدوین مدل نقش ورزش در اوقات فراغت در کاهش آسیب‌های اجتماعی، تئوری داده بنیاد، فصلنامه علوم ورزشی، ۱۴۰۰.
۸. توکل، محمد و مریم، قاضی‌نژاد. بررسی و نقد رهیافت‌های نسل تاریخی و تضاد با تأکید بر نظرات مانهایم و بوردیو، نامه علوم اجتماعی، ۱۳۸۵.
۹. توسلی، غلام‌عباس و سعید، نورمیراد. بررسی جامعه‌شناختی علل گستره آسیب‌های اجتماعی در بین حاشیه‌نشین‌های شهر تهران (مورد مطالعه منطقه چهار خاک سفید)، مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۱۳۹۱.
۱۰. جوادی یگانه، محمدرضا. ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم)، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۵.
۱۱. جعفرزاده‌پور، فروزنده. بررسی رابطه میان مناسبات نسلی و چگونگی گذران اوقات فراغت، پژوهشکده علوم اجتماعی (گروه پژوهشی جوانان و مناسبات نسلی)، تیرماه ۱۳۹۶.
۱۲. حسینی، سیدامیرحسین و زهرا، علمی (میلا) و محمود، شارع‌پور. رتبه‌بندی سرمایه اجتماعی در مراکز استان‌های کشور، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، ۱۳۸۶.
۱۳. حسینی، زهرا. فراغت، کار و بهره‌وری، مجله کار و جامعه، ۱۳۸۱.
۱۴. دینی ترکمانی، علی. تبیین افول سرمایه اجتماعی، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، ۱۳۸۵.
۱۵. ذکایی، محمدسعید و محمد، فتحی‌نیا. «نحوه بازنمایی روابط بین‌نسلی در سریال‌های ایرانی پربیننده»، جامعه‌پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۲.
۱۶. ذکایی، محمدسعید. جامعه‌شناسی جوانان، تهران، نشر آگه، ۱۳۹۰.
۱۷. رهدار، محمد و همکاران. تحلیل مسیر فراغت خانواده به رشد اجتماعی با واسطه‌گری کیفیت ارتباط والد-نوجوان و کیفیت ارتباط با همسالان، پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی، ۱۳۹۹.
۱۸. روجک، کریس. نظریه فراغت: اصول و تجربه‌ها، ترجمه عباس مخبر، تهران، نشر شهر، ۱۳۸۸.
۱۹. صالحی، سیدعباس. «پیمایش ملی مصرف کالای فرهنگی (موج سوم)»، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۹.
۲۰. عباسی، علی‌اصغر و فریبا، نظیف. «بررسی رابطه بین ابعاد سبک زندگی و مدیریت بدن در میان دانشجویان دختر دانشگاه آزاد»، واحد تنکابن، مجله حقوق جزا مازندران، ۱۳۹۶.
۲۱. فرزعلیان، الهه و محمد، گنجی و محسن، نیازی. «بررسی نقش سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در گرایش شهروندان به سبک زندگی نشاط‌آور»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۳۹۸.
۲۲. فکوهی، ناصر و فرشته، انصاری مهابادی. «اوقات فراغت و شکل‌گیری شخصیت فرهنگی»، نامه انسان‌شناسی، ۱۳۸۲.
۲۳. فیضی، ایرج. «اوقات فراغت و سبک‌های فراغتی»، پژوهشگاه فرهنگ و هنر و ارتباطات، ۱۳۸۶.

۲۴. قادرزاده، امید و هیرش، قادرزاده و حسین، حسن‌پناه. «بسترها و منابع گذران فراغت جوانان (جوانان ۲۹ تا ۱۸ سال کردستان)»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۳۹۴.
۲۵. گودرزی، محسن. گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی ایرانیان کل کشور، ۱۳۸۳.
۲۶. محسنی، منوچهر. بررسی نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی، دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی، ۱۳۷۵.
۲۷. معاونت حقوقی ریاست‌جمهوری، قانون برنامه پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، (۱۴۰۰-۱۳۹۶).
۲۸. محمدی، عبدالعباس و محمدرضا، ستمدی. راه‌های غنی‌سازی اوقات فراغت، دانشگاه پیام نور، ۱۳۹۲.
۲۹. مرکز آمار ایران، نتایج آمارگیری از فرهنگ رفتاری خانوار سال ۱۳۹۹. www.amar.ir
۳۰. مرکز آمار ایران، آمارگیری از گردشگران ملی بهار ۱۳۹۸. www.amar.ir
۳۱. مرکز آمار ایران (۱۳۹۹). نتایج سالیانه طرح آمارگیری گذران وقت نقاط شهری کشور ۱۳۹۹-۱۳۹۸. www.amar.ir
۳۲. مرکز آمار ایران، سالنامه هزینه و درآمد خانوار ۱۳۹۹-۱۳۸۰.
۳۳. مرکز آمار ایران، نتایج آمارگیری نیروی کار ۱۳۹۶، www.amar.ir
۳۴. مرکز آمار ایران، نتایج آمارگیری از هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی در سال ۱۳۹۵، www.amar.ir
۳۵. مرکز آمار ایران، نتایج آمارگیری از هزینه و درآمد خانوارهای شهری و روستایی در سال ۱۳۹۶، www.amar.ir
۳۶. مرکز پژوهش‌های مجلس، اوقات فراغت و نقش‌آفرینی نهادهای مسئول، شماره مسلسل ۸۸۶۰، ۱۳۸۶.
۳۷. مرکز تحقیقات چاقی و عادات غذایی ایران، emri.tums.ac.ir
۳۸. معاونت مطالعات و تحقیقات سازمان ملی جوانان، «سیمای جهانی گذران اوقات فراغت»، ۱۳۸۷.
۳۹. مسجد جامع، احمد. «رفتارهای فرهنگی ایرانیان»، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۱.
۴۰. معیدفر، سعید و حبیب، صبوری خسروشاهی. بررسی میزان فردگرایی فرزندان در خانواده، پژوهشنامه علوم اجتماعی، ۱۳۸۹.
۴۱. مؤسسه فرهنگی هنری صراط مبین، اوقات فراغت (تحلیل الگوی دینی فراغت)، مجله افق مکت، ۱۳۹۶.
۴۲. نوروزی، احمد و دیگران. اثر تصور بدن و مدیریت بدن بر مشارکت زنان در ورزش در ایلام، جامعه‌شناسی کاربردی، ۱۳۹۴.
۴۳. هیوود، لس و همکاران. اوقات فراغت، ترجمه: محمد احسانی، نشر امید دانش، ۱۳۸۱.